(स्नाह्निकस्नानादि पद्धतिः)

४६२७

4627

1 and 33 to 36 MISSING.

F. = 40

ततो नाभेरधः कटिपर्यन्तं प्रक्षालयेत् । पादौ मृद्भिः पुरीषोत्सर्गदेशं प्रक्षालयेत्
कृत्वा वस्त्रपूतजलैः पादौ च तिसृभिस्तिसृभिर्मृद्भिः हस्तौ क्षालयेत् ॥ ततः करौ च
त्रिः प्रक्षालयेत् ॥ ततः स्नानशाटीं तटे एव प्रक्षालयेत् । ततो मृत्पिण्डैः पादौ
पवित्रं प्रक्षालयेत् । ततः ओंकारेण गायत्र्या शिखाबन्धनं । ततो द्विराचमनं ।
तत्र एव कुशपादे जलेन निधाय द्वितीयस्थले न निधाय कर्तव्यं । उपवेशनादयो
ना२ येऽत्र कर्तव्यं तदा आजानु जलमध्ये स्थितो वा ध्यानं । ततः प्राणायामत्रयं
कुर्यात् । तत्र दक्षिणेन नासापुटेन वायोः पूरणं । तत्र नाभिमध्ये स्थितस्य
नीलोत्पलदलश्यामस्य चतुर्भुजस्य विष्णोः चिन्तनं । ततः पूरितस्य वायोः
तावन्निरोधं करणं । ततः हृत्स्थाने कमलासने ब्रह्माणं रक्तगौरांगं चतुर्मुखं
ध्यायेत् । ततः सव्यनासिकया वायोः रेचनं । ततो ललाटस्थं शुद्धस्फटिकसंकाशं

पापनाशनं ईश्वरं ध्यायेत् ॥ ततः पुनराचम्य देशविशेषकालविशेषानुने
स्नात्वो पात्रदुरितदूषापपंनाधर्मोदिने स्नानमहं करिष्ये ॥ इति संकल्पं कुर्या
त् ॥ अत्र प्रथमं वरुणप्रार्थनाप्रकारः ॥ तत्र पापरिकल्पनेन गंगावाहनादि ॥ त
त ॐ हिरण्यवर्णाः इत्यादि न याव धाम्नोऽदृष्टपर्यन्तं प्रार्थना मंत्राणी
ॐ उरुं हि ॥ इति मंत्रस्य शुनःशेप ऋषिः वरुणो देवता त्रिष्टुप् छन्दः तोपा
मि मैत्रता विनियोगः ॥ ॐ ये ते शतं विश्वामित्र ऋषिः वरुणो देवता
अनुष्टुप् छन्दः ॥ तोपाकर्मने विनियोगः ॥ ॐ पनयातो पं हरस्त नावर्तयेत् ॥ अम
ये दित्पयः ॥ सुमित्रियान इति पठेत् ॥ प्रजापतिर्ऋषिः आपो देवता अप्पा 2
3

माद्दाने विनियोगः। ततोञ्जलिना सुमित्रिया न इति मंत्रेणापो गृह्णी। यात दुर्मि
त्रियानइति मन्त्रः प्रजापतिर्ऋषिः आपो देवता अनुष्टुप् छंदः प्रत्यर्पा निषेको
द्वेष्य। भावेऽनेन मंत्रेण कामक्रोधादीन् द्वेष्यान्प्रत्यञ्जलिं निक्षिपेत्। अत्र वाप्
वैत्रे धा ततमान्मनोऽद्वितीयं भागं मादाय कटि बस्त्यूरुजंघेयरलोकदेशम
केकशो वामहस्तेन मृत्तिकास्त्रिः प्रक्षाल्यायामेत। तत उदकायनमइति तीर्थो
दकेन मस्कुर्यात्। मूर्ध्नि पुरातो। मृत्तिका वसमुद्दिष्टा ... मिल्लकमात्रका।
ज्ञापनमस्य प्रमाणा। अथ मन्त्रा गंत्रे पय्येत तः ॐ अस्य क्रांते बृहत्क्रांता सीतिछंदो मा वा
मदेवः अनुष्टुप्छंदः। मृदालम्भने विनियोगः। ततो मृद् हस्तेन गृहीत्वा अभि
भिमंत्रयेत। ॐ अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे। मृत्तिके हर मे पा

3

पापंयन्मया पूर्वसंचितं। उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना। मृत्तिके अनद
नासिक रूपपेना त्रि मंत्रिता। मृत्तिके हर तत्सर्वं यन्मया दुःकृतं कृतं। मृत्तिके दे
हिमे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितं। त्वया हृतेन पापेन जीवामि शरदः शतं। इत्युक्त्वा
हस्ताभ्यां मृदां समादाय इदं विष्णुरिति। ॐ नमो भगवते सूर्याय...
वताजगती छंदः सूर्यस्पर्शे यादर्शनीवा नियोगः। ॐ इदं विष्णुरिति मंत्रेणानि
र्षिर्मेधातिथिः विष्णुर्देवता गायत्री। ॐ गायत्रीमनं... पुनर्माशिरः प्रभृतीनि
नाभिपर्यंतानि गात्राणि मृदा हस्तिना गृहीत यालिं पेन। ततः सव्यगृहीत
यानाभितः पादपर्यंतम्। ततः स्नानमनेन तत्र स्थाने नाभिमात्रं जले प्रविश्य
स्थावरास्थास्नु सूर्या भिमुखो नद्या प्रवाहाभिमुखं आपो अस्मानिति मंत्र

॥ उज्वलमध्ये गात्रमपवर्ज्य स्नात। ------ यजुः प्रजापतिः। आपस्तानेत
तउद्धृतासि इत्युमऊनो। यजुः प्रजापतिः आपउन्माऽऽनो। ततः पुनस्तस्मीन्ने
मउद्यानमड्यो। गोर्यद्धिराय स्पाति म्पा गामम यमादायो। यमनुमित्वाभिमन्त्र
यते। ध्रुव्या मन्त्र. जगती गोमयाभिमन्त्रणे। अग्रमग्रंचरन्तीनामोषधीनां
पापं हरेति ... हरो रसंवने। तासामृषभपत्नीनां पवित्रंकायशोधनं। यन्मे रोगांश्च शोकांश्च तन्मे
दहतु गोमय। गोमयेन तु यः स्नानं आपादतलमस्तकं। स स्नातः सर्वतीर्थेषु पूतः ५
संवत्सरं भवेत्। ॐ मानस्तोके इति कुत्सो ऋषिः रुद्रो जग. गोमयेन गात्रालेपने। अन्ते
नाशिरः प्रभृतीनि पादपर्यन्तानि सर्वाण्यपि अङ्गान्यनुलेपयेत्। तत्रापि नाभेरूर्ध्वं दक्षि
णेन हस्तेन। अधः सव्येन। गोमयस्यापि स्मृत्या यदृशं नैकर्त्तव्ये। ततो लेपने मृ

चक्रेयेत्तोभिमैत्र्यपप्रथमी। ॐ नारायणेति मंत्रेण चतुर्हस्तां समचतुरस्रां तीर्थपरिकल्प
तडागादिषु गंगाम्। वाह्य मेतान्तुडके वामनपुरातो। दृश यालिखि विधिनाभ्या
यान्तर्न्यसेत्स्रुचि। तीर्थं तु कल्पयेद्धीमान्मूलमंत्रेण मंत्रवित्। ॐ नमो नाराय
णायेति मूलमंत्र उदाहृतः। चतुर्हस्तां समां कुर्यात् चतुरस्रां समंततः। प्रकल्पयेद्वा
ह्यपूर्व गंगामेभिर्मंत्रैर्विचक्षणः। विष्णोः पादप्रसूतासि वैष्णवी विष्णुदेवता। त्रा
हि नस्त्वेनसस्तस्मादाजन्ममरणांतिकात्। तिस्रः कोट्योर्धकोटी च तीर्थानि
वायुरब्रवीत्। दिवि भुव्यंतरिक्षे च तानि ते सन्ति जाह्नवी। नंदिनीत्येव ते नाम
देवेषु नलिनीति च। दक्षा पृथ्वी च विहगा विश्वकाया शिवामृता। विद्याध
री सुप्रसन्ना तथा लोकप्रसादिनी। क्षेमा च जाह्नवी चैव शांता शांतिप्रदायिनी। ४

तानि पुण्यनामानि स्नानकाले प्रकीर्तयेत्तत्पापांगंगावाक्यमपि नंदिनीन
लिनीसीता मालतीयमहापगा। विष्णुपादार्घसंभूता गंगा त्रिपथगामिनी।
भागीरथी भोगवती जाह्नवी त्रिदशेश्वरी। द्वादशैतानि नामानि यत्र यत्र ज
लाश्रमे। स्नानोद्यतः स्मरेन्नित्यं तत्र तत्र भवाम्यहं। स्नातस्याभिमुखः स्नायाद्
न्मार्जनस्नानमर्षते। अन्यत्राऽर्कमुखो रात्रौ प्राङ्मुखो वा उदङ्मुखो पिबार सं
ध्यामुखः संध्यायां तर्पणे यायत्पामयोः। क्रोध मौढ दिश्लो सर्वमैत्री नाम
नेसनत। उपवीते शिखां बध्वा पादं मृत्तेसस्समसनत। नृसिंहपुराणे। नद्याह्य
सु- स्नायात्स्नाति स्नातः स्थितो द्विजः। तडागादिषु तोयेषु प्रत्यक्सौम्याभ्यां रता।
ततउरुं हि त्यात्निनागमनमेनरेपमानीतरं मंजलिनादकमाहं स्नानमोभ

भिषिंचेत्॥ इमंमेवरुणेतिवंतस्तृभिः॥ मापोमौषधीरित्येकया॥ उदुत्तममितिवामुंमु
मुमतिच॥ अवभृथेतिच॥ तथायमयोगी॥ कार्योभिषेकोऽञ्जलिना॥ इमंमाघ्रष्टमिस्ति
तः॥ तत्र॥ इमम्मेतिशुनःशेपऋ॰॥ वरुणोदेवतागाय॰॥ मार्जने॥ तत्वा॥ शुनः॥ वरु॰
त्रिष्टुप्॰॥ मार्ज॰॥ त्वन्नो अग्नेसत्वंनो अग्नेइत्यनयोर्वामदेवऋ॰ अग्निवरुणौ
देवतेत्रिष्टु॰ मार्जने॥ मापइतियजुः प्रजापतिः छंदसमूलं॥ धाम्नो धाम्नइतिप्र
जापतिः वरुणः॥ अवसाना गायत्री॥ उदुत्तमंमितिशुनःशेपऋ॰ व॰ त्रि॰॥ मु
मुचुर्वंधुस॰ अपवर्तनोभिषकु॥ उदियप॰ अनुष्टुप्॥ अवभृथेतियजुः प्रजाप
तिर्यज्ञः मार्जने॥ अघापापनाग्निदूर्वकांडात्कांडादितिस्मरन्॥ त्रिस्त्रिरेकैकम
दामंमार्जयेद्ध्रुसमाहितः॥ वसिष्ठः॥ कांडात्कांडादितिदूर्वाद्वाभ्यांमार्गमनुष्टुप् ५

दूर्वाभ्यांमार्जने॥ सहदेवऋषिस्तु॥ अपाघमपामार्ग २

स्पृशेत्। कांडाधाशतेनेत्यनयोः अग्निर्ऋषिः दूर्वेष्टका देवता अनुष्टुप्। दूर्वा
भिर्मार्जने विनि॰। अपाघमप॰ इदमापः प्रजापतिः आपो॰ अनु॰ हविष्मती
रिमाः प्रजा॰ आपो॰ इत्यादत्य ऋषिः अपां गोदेवता। अनु॰ ततस्त्वहमी
निमन्त्र्योन्नजावा अस्मद्देवैः पावयेत्। तत्र त्रिर्निर्दिष्टैः सामेर्दीकरा हस्ता धौतैः तैः
सहकेनमिरा रम्य प्रदक्षिणेनाभिपर्यंतस्य शरीरं वक्ष्यमाणैः आपो हि
ष्ठेत्यादिभिर्गायत्रीभिः पावयेत्। आपो हि ष्ठेति मार्जने त्र्यस्या सिंधुद्वीप
ऋषिः आपो देवता गायत्री। इदमापः प्रजापति॰ आपो॰ अनु॰ हवि
तीरिमाः प्रजा॰ आपो॰ देवीरापश्शिति प्रजा॰ आ॰ पंक्तिः। कार्षिरसि प्रजा
पति॰ आऽपदे॰ अनु॰। अपो देवा वरुणोऽस॰ आपो॰ त्रिष्टु॰ पा॰। द्रुपदादिव
प्रजापत्यर्षिः॰ आपो॰ अ॰। आपो देवीरूपसृजेति सिंधुद्वीप॰ आपो॰ न्वो

यजमानोद्ध॰ स्वर्भाद्देव॰ आ॰

कुसादिशोविहृह॰। पावने॰। ततः पुनंतु माइत्यादिभिर्नवभिः प्रत्यृचं पावनी॥
तत्र पुनंतु मेत्यनयोः प्रजापत्याग्निसरस्वत्यस्त॰ पितरोदे॰ अनु॰ पावने॰।
अग्न आयूंषि ॥ अग्निर्वैश्वानरस्त॰ अग्निर्दे॰ गाय॰। पाव॰। पुनंतु मा देवज
नेति प्रजापत्याग्निसरस्वत्य ऋषयः। पवमाना=ग्निर्देवता गायत्री छंदः
6 पध्याग्निर्ब्रह्मा॰ गा॰। सप्तम्याः सोमो॰ गा॰। अष्टम्या सविता॰ गा॰। न
वम्याः विश्वेदेवा॰ त्रि॰। सर्वासां पावने॰। ततस्त्र्यृचेन निर्वाकर्यां ति
नद्दिवानाद्द्यैतैस्त्रिभिः पावयेत। प्रजापतिर्ऋषिरायथाः प्रजापति
र्देवता॰ त्रीयस्य सविता षड्॰ विपावनी वि॰। तत्र ॐकारे तस्याप्याहृति
भिश्च गायत्र्या॰। पावनी तत्रे प्रणवस्य ब्रह्म ऋषिः परमात्मा देवता

गायत्रीछंदः।व्याहृतीनांप्रजापतिऋषिः अग्निर्वायुस्सूर्यो यथाक्रमं देवताः गायत्री
पावने।गायत्र्याविश्वामित्रऋषिः सविता दे०।गायत्रीछंदः पा०।केचिदादावंते च प्रण
वादिगायत्र्यंते पावनमिच्छंति तथान्योक्तेः। ॐकाराव्याहृतीर्गायत्र्यास्समाहितः।
आदावंते च कुर्वीत मार्जनं यथाक्रमं।तत्रप्रयोगः।ॐ पुनातु। ॐ भूः पुनातु। ॐ भुवः
पुनातु। ॐ स्वः पु०। ॐ भूर्भुवः स्वः पु०। ॐ तत्सवितुरित्यनया वा।इत्यातन आपोहिष्ठे
त्यादिभिर्द्वाभ्यामासावतेत्यंताभिः प्रत्यृचं पावयित्वा पुनरप्पे।पुनात्वित्यादिभिः पाव
यित्वा तान्कुशान्प्रादित्य जपपूर्ववद्भिर्मिवरुणेत्यादिभिरवभृथनिचुंपुणेत्येताभि
स्तृभिः। ॐ शिरसंजलिना।निषिच्यापामध्ये निमज्यास्तेवसत्येवेत्यघमर्षणसूक्तं
त्रिर्जपेत्।अघमर्षणसूक्तस्याघमर्षणऋषिः भाववृत्तो दे० अ० ———

7

ॐ एतज्जले जपेत्। ॐ पयवाङ्पहादिवेत्येकाम् एकाम्न्यीत्रि ॐ जपेत्। प्राजापत्यमिसर
स्वत्य स॰। ॐ आपो॰ ॐ॰। ॐ एतज्जले जपेत्। ॐ आपो गोरित्येतन्मैं ॐ जलेजपे हृयमा। ॐ
स्वसमापरासीस॰ ॐ॰ गा॰ ॐ एतज्ज॰। ॐ शिरसमाप्ताण। पामं यास्निरावर्त्येतां ॐ।२
त्वेवावेरावर्त्येत। ॐ यवाप हृत्स्मरतामेवकुर्यात्॥ ॐ एतज्जले जपेत्मैत्रेय्यास्य:
न्त्वस्यास्मनेषलं। इपप्रवात्रिवाव्यस्य ॐ पा मे गोरितिपाहुनी। सव्याहृतिसप्र
णवां गायत्रीं जिडापेहुन्पा। ॐ आपस्तमेहाघणावेस्मरे हृ पहेद्‌ मध्यमे। मानिह
* रितः। सुबकानाम गायत्रीं वेह्याउसनेयफु। ॐ एतज्जले सत्त ॐ हृवा वस्महतौ
अपाहृला मध्या। ॐ अप: पाणौ समाहृय त्रि: पठेद्दुपहावयोतनोयं मद्द्विर्ति ७

न्यस्य सर्वपापैः प्रमुच्यते। व्यासः। अंतर्जले त्रिरावृत्य सावित्रीं प्रयतस्तथा। मु
च्यते पातकैः सर्वैर्यदि न ब्रह्महा भवेत्। ततः आचम्य पुनाचि निमज्जेत् अंत
र्द्धिर्द्विष्णोरिति मंत्रेण तदुक्तं। तद्विष्णोरिति मंत्रेण मज्जेदप्सु पुनः पुनः। गायत्री
वैष्णवी ह्येषा प्राजापत्या विकल्पिता। यथा। योगी विरूपाक्षः शौनकः स्ना
नस्य विधिरुत्तमः। असालभ्यपान्ति कुपक्षिते त्रायं विधिरुच्यते। स्नानम
त्र जलेय्ये वमार्जमार्जमनेन तथा। जलाभिमंत्रणं मेवंतो यस्य पूरिकल्प
नं। अघमर्षणसूक्तेन त्रिरावृत्तेन नित्यशः। स्नानाचरणानि येत दुप
दिष्टं महात्मभिः। शारीरिकोपि यदि स्मिन्नवसरे दुर्मनस्मिवरुणां त्पादि रष्टौ
मिराश्वनलपानिश्च नैमित्तिकपुण्यादिनि स्नानं विधिवत् भवति। मृदा स्नानं

न कुर्वीत निशि स्नानं ग्रहणं विना। निमित्तकं तथा स्नानं तथा भौमार्कवारयोः।
नैदाघ्यां भौमवारे च कृत्तिकासु मघासु च। भरण्यां भानुवारे च गजच्छाया
कृष्णपक्षे [illegible] स्नानं नित्यं वारस्य पर्वं तथा भानुवारे नैदाघ्यां भरण्यां मघा
सु च। [illegible] भरण्यां [illegible] मृदा स्नानं पिण्डदानं न
8 कुर्यात् [illegible] तथा [illegible] आदित्ये [illegible] जन्मदिने तथा जन्मतिथौ तथा व्यती
पाते [illegible] मन्वादिनेन कुर्यात् [illegible] तिथिवारसमायोगात्
[illegible] [illegible] निषिद्धं [illegible] नित्यं [illegible]
[illegible] उपरागे [illegible] श्राद्धं [illegible] वर्जितं [illegible]
[illegible] एतत् स्नानं [illegible] नान्यस्मिन्। संक्रान्त्यादिना ८

मित्रो भुस्नानां गतर्प्यतां द्विजः। नाभिचाराना षड्ढे पितिलैस्तर्पतामाप्येत्
मुखपाततर्पतां तु निषेधश्चएव। ततः प्रायम्यज नस्लेने वस्त्रानी गतपूर्ली कार्म।
तत्र काजासै नवेच-द्रुपमाणप्रकारेण कार्य। असी भवेत्तु। मोदादमागण
पतमसल्प्यंतां। इदं मौदादिभ्यो गणादिभ्यः। ब्रह्मादयो देवतास्तृप्यंतां।
इदं ब्रह्मादिभ्यो देवताभ्यः। गौतमादयो ऋषयस्तृप्यंतां। इदं गौतमा
दिभ्य ऋषिभ्यः। श्रीविष्णुस्तृप्यतां। इदं श्री। पश्चिमेव। एकैकाञ्जलिः। त
तो यज्ञोपवीतं कण्ठे कृत्वा दक्ष स्व ऊर्ध्वं तु किर आ। दक्षिणा हस्ताया।
कुशान्तरे त्वा उदगयान्यातन्मध्यभागेन प्राजापत्यतीर्थेन मनुष्यत
र्पिताकुमारा सनकादयो मनुष्यास्तृप्यन्तां। द्वावञ्जलिः। इदं सनका

दिभ्यो मनुष्येभ्यः। नेति प्रसव्यौ। सव्यावृत्तिर्द्विगुणं नैः। कव्यवालादयो देवपि
तरस्तृप्यन्तां। अंजलित्रये। इदं कव्यवालानलादिभ्यो देवपितृभ्यः। य
मादयो यमास्तृ॰। इदं यमादिभ्यो यमेभ्यः। पित्रादयः पितरस्तृप्यन्तां।
9 इदं पित्रादिभ्यः पितृभ्यः। मातामहादयो मातामहास्तृप्यन्तां। इदं मा
तामहादिभ्यो मातामहेभ्यः। आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं जगत्तृप्यतु। इदमा
ब्रह्मस्तम्बपर्यन्ताय जगते। अस्य इष्य स्पर्शनि यान्ते अनुपाते कृते भगा
स्नाने नैमित्तिककार्ये देवपितृपर्य वर्जितं। मन्त्रः। स्नानाङ्गाइस्तौ निमित्त
नत्वात् मावगाहने। आचम्याप्रयतः पश्चात् स्नानीयं विधिवद्दाम्यस्त॥ ५८

आदित्यपुराणात् । मला कालवशाद्वाम्य निर्जने काप्युवतत्स्यस्कारस्ना
नेतु कर्त्तव्यं दैवपित्र्यविधाविति । स्मृतिसमुच्चये । प्रातःस्नानेन कर्त्तव्यं दैवं
पित्र्यं पितृवाविति । कदाचित्तिलतर्पणं । जलमध्ये स्थितः कुर्यात्केवलं कु
शायारणा । उद्धृतैरुदकैः स्नातो न कुर्यादन्यदा पुनः । स्नानांगतर्पणं वि
द्वान्कदाचिन्नैवदापयेत् । शौनकः । प्रातःस्नाने विशेषो भेत इत्येनैवात
लेपुर्तौ ने निलिकर्म्य नित्यं यानजेरेयाविधौ मतं । शातातपः । देवापन्त्म
लुप्यादीस्वशारवाविधियोदितान् । एकैकांजलिनासर्वान्स्वधर्मो तेनवो १०

सूरत । एतद्दुर्गेनमन्त्रार प्रदीपस्नानां गतपणावसरे ततोऽजलमध्यान्निस्सृत्य
जलेस्थलेवैकैकैपादाने धायाद्विराचम्य धौतवाससी परिधाय मम सा च्छ
द्रिश्मोरु जंघे करौ यप्रक्षाल्य ऊर्ध्वत्रयमुक्ते आसने प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा
10 पवित्रापूर्वेह आसीनः सुवर्णा रूप्या लैन्ते तथा ताम्रद्विराचम्य संध्योपा
सनमाचरेत । तत्राचमनविधिः कथ्यते । प्रक्षालितकं फेनबुद्बुदरहितं
सहितां गृहीत्वाभिमुखे सन्त देवमध्यहस्ते प्रक्षाल्य पादौ शिरस्यो मुखं चैतं
चासंहताभिर्ङ्गुलिभि शिरास्य मतो कर्मकप्रदेशोऽस्य ब्राह्मतोप्रदाणांगु
ष्ठप्रदेशिनी भ्यां घ्राणास्पृशेत् । अंगुष्ठानामिकाभ्यां मध्यतुषभ्यो नेत्रे

चउंस्पर्शेत्। अंगुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां नाभिं हृदयं तलेन। सर्वाभिरंगुलिभिः शि
रः। बाहू मूर्ध्ने सर्वांगुल्यग्रैः स्पृशेत्। सर्वत्र मध्यमध्यमः स्पृशेद्धस्तान्मो।
असकौ त्रिःपीत्वा हस्तौ प्रक्षाल्य मुखं प्रमृज्य परिधानि स्पृशेत्। अप उपस्पृ
कौ निःपीत्वा हस्तौ प्रक्षा। सकृन्नेत्रे स्पृशेत्। शौनकः। ताम्रपात्रस्थितो
यः पितृपात्रायापात्र्या पाच्छिवैः। कुर्वन्नाचमनं विप्रस्नातः खानि समाल
भेत्। तद्दत्तामेतकुर्व। स्वपात्रैर्धारोदकेनया ॥ स्पर्शा परक्कुर्वी
तनयासौ अद्भिमानुपात्। गृहात्पात्रीं तरासै भवेद्वामहस्तस्थितकं
शामुवर्णी। द्विज्य स्पृक्कमेवादकं स्पृष्ट्वा। न साक्षात्। वामहस्तान्निषेध

अथ तोयं ।। वामहस्ते पयः सत्वा पः स्वानि समुपस्पृशेत् । तथैवाचमनं तस्य प्रा
यश्चित्तौ यते हि सद्भिः । सर्वौर्षि नवे कि व्यिद्रूपं सव्यहस्ते मनसा । संकल्प्यं विष्णुः ।
पादप्रक्षालनेन शोधिता नाम्ना मेत्ता । भूमो स्वार्वापव्यामेन ।। अथ परं संध्योपास
नविधिः । प्राणायामं कृ शो मुद्रिकासनं समुपविष्टः । करस्थं पुटिकाच । सोधर्मे
निंपंचशमारमोहरे । अस्तप्रुरातां ।। प्राकृ जेवृततः स्थित्वा हमे पुरतः समाहितः ।। प्रा
ताप्यामत्रयैतत्वा संध्यापेरसौ । मातिश्रुतिम । नत्वा पुण्डरीकाक्षमुपात्ता
प प्रशांतये । अक्षवर्यस्कां माथप्रातः संध्या मुपास्महे । इत्युक्त्वा तु संक
ल्पं कुशानादाय पातितान् । न यानच्छुच्छतायेस्तकांमहे वामकरे स्थितेः । त्रिमित्वा

इति प्रमंत्रैः सकृत्प्रत्यृक् मिलितैर्मन्त्रैः । गायत्र्या ॐ भूः ततः कुर्यादभिषेकं तु तज्जलैः ।
आपोहिष्ठादिदेवतीयाभिर्विनियोगाविधिं स्मरेत् । आवाहने गायत्र्याः प्रातर्ब्राह्मीं
समभ्यसेत् । आगच्छ [illegible] मन्त्रः । गायत्री चाक्षरी वा [illegible] ज्ञकर्मणि ॥ उपवीति
बद्धशिखः समासीनः प्राणायामं । पापघ्नं पातु । खा कारेणायणं घ [illegible] स्मरेत् ।
विष्णुः । अपवित्रः ० ओं भूः । ततो भूर्भुवः स्वरिति गायत्र्यायुधं शिरसी स्पृशेत् ।
द मैत्ता स्वाहेत्यनेन वह्न्यादासनमात्मनः । पृथिवी त्वया धृता लोका देवी त्वं वि
ष्णुना धृता । त्वं च धारय मां देवि पवित्रं कुरु चासनं । ॐ कारस्य ऋषिर्ब्रह्मा दे
वोऽग्निरस्य कथ्यते । गायत्रीच्छन्दः सर्वेषां विनियोगः सर्वकर्मसु । त्रयाणां तु
(left margin: ग्न)
याहृतीनां च ऋषयः सर्वकर्मसु । व्याहृतीनां तु सर्वासां ऋषिर्देवः प्रजापतिः ।

12

गा। पत्र्युष्णिगनुष्टुप्बृहती। त्रिष्टुब्जगती। पंक्तिर्जगती चैव छंदांस्येतानि सप्त वै।
आग्निर्वायुस्तथा। सूर्योपि बृहस्पतिरपांपतिः। इंद्रश्च विश्वेदेवाश्च देवताः समु
दाहृताः। प्राणस्याय मनसैव विनियोगमुदाहृतः। एतास्तु व्याहृतीः सप्त यः
स्मरेत्प्राणसंयमे। ॐ पादशिरं भवेत्तेन धिये भुवनस्य कांक्षा पादयोः। ॐ भुवः स च
नवो: आन्चोऽस्य गुह्यो महत्ता। भो। ॐ तनः इत्यो। तपः ॐ है सत्यं भूर्लोको से धौः। म
जोऽर्कः पादयोन्यस्य भुवर्लोकं मजानुनोः। स्वर्लोकं गुह्यदेशे नु नाभिदेशे
महर्लोकं तथा। जनलोकं हृदये कंठे सत्यलोकं तथा। भूर्भुवः स्वः महर्जनस्तपः स
त्यलोकं प्रतिष्ठितं। सविता देवता यस्य मुखमग्निस्त्रिपात्कं। विश्वामित्र ऋ १२

छि: ॐ देवागायत्री सावित्र्योऽप्येते। जपहोमोपनयनेऽपि नयोगेऽविधीयते। ब्रा
सः। मूर्धन्यस्य हृदये भुवः। शिरसि विन्यसेत् स्वः। एतौ दशिरपा याऽनु गायत्र्या
त्रपनै प्र ही। न्यासे त्क यम्मेधी मान्ते तौ पंचेत्रेपान्यसेत्। ८ नौ पेनाख्या वन्या
सए षन्यासोऽभिनाशनः। याऽसै ध्यासा यगायत्री सावित्र्यां ध्यमास्मृता।
याते वेताश्रि मासैध्यासा यद्देवी सरस्वती। आगच्छ वरदे देवी त्र्यक्षरे ब्रह्म
वादिनी। गायत्री छन्दसां माता ब्रह्मयोनि नमोऽस्तुते। कात्यायनः। ॐ भूर्भुवः
स्वारि त्यपा निमन्त्र्य पाति अपितार ब्रह्मार्चं निवेशयेत्। रक्तपुष्पैरालभ्यात्म
पारिक्षिप्य सर्वै ततः। प्राणायाम त्र्याहृतीश्च सावित्र्यां च तपेतनः। तया समित्
सावित्री श्री ध्यायात्पात न मास्मरेत्। ऋष्यश्छन्दो याजनाः। तत्र वृहस्पतिः। ब

13

ध्रुवमनेनियम्यसीसरत्नमार्षादिकेतत: । ससप्तैंहृनोनी (प्रतै) प्राणायामैसमभ्य
स्तं प्राणायव्याहृतीकृतीसावित्री । शिरसासह । त्रिरोंपैदायत: प्राणां:
नै प्राणायाम: स उच्यते । कात्यायन: । आपा । त्रिस्र एवैता महाव्या
हृतयो व्ययाः । महर्षिनस्तापः सत्यैगायत्रीश्चशिरस्तथा । आपोज्यो
तिरसोमृतंब्रह्म भूर्भुवः स्वरितिशिरः । प्रतिप्रतीके प्रणवमुच्चारये
दितेचशिरस: । एताएतीसहानेनतपेभिर्हृदशभि: सह । त्रिडत्तवेद
यत: प्राणा प्राणायाम: स उच्यते । योगीश्वर: । सव्याहृतिकौसप्र
णवांगायत्रीं शिरसासह । त्रि:पठेदायत: प्राण: प्राणायाम: स
उच्यते । श्री । मार्कण्डेयपुराणे । प्रणवंसाधयेन्नेकृयात्प्राणायामा १३

मम्यगेगवित्। प्राणापाननिरोधस्तु प्राणायाम उदाहृतः। आदानरोध
मुत्सर्गं वा यो स्थिरं सम्भ्यसेत्। ब्रह्माणी केशवेशौ दृध्यायेदेतान्
क्रमात्। स्वर्ण प्रजापतिध्याये द्विर्नीलोत्पलप्रभौ। शंकरंश्चैव
ध्यायन्कुम्भेन संधनात्। व्याप्याननुधनो विशेषः। ध्यनाभि
कापिनिष्ठा स्फुरन्ती सुषुम्ना। इतीयपथः। नाभिकापीनिरुंधीत तडानी म
ध्यमा मते। ऋम्ये सुषुप्ता। भिकाभीमकोनाकुकानि सेगमे। ब्रह्महत्यादिकं
चैवमद्यमांतर्जानीष्यशात्। इतरागितये निरूत्यादिपेयः। गहृणारेयन
प्रकार। स्मरपीवरे। हसितो प्यारस्त्राकुलबाम्येषे च विमडापैता। म्प्राने
नावधिनाये वप्राणायामो विधीयते। योगा। पाइयवस्थकपः। उम्मा

भुवः स्वर्महर्जनस्तपस्सत्यं च । भूराद्याश्चैव सप्तैताः सप्त व्याहृतयो यथा । य
एतौ व्याहृतीः सप्त संस्मरेत्प्राणसंयमे । उपाखितं भवेदेन विश्वं भुवनस
प्तकं योऽन्यथा । गायत्री शिरसा सार्द्धं जपेद्व्याहृतिपूर्वकं प्रतिप्रणव
संयुक्तां त्रिरयं प्राणसंयमः । व्यासः । ओमापोज्योतिरित्येव मंत्रो वै तैत्ति
रीयकं । तस्य प्रजापतिरृषिश्छन्दो हीनं यजुर्यतः । ब्रह्माग्निवायुसूर्याश्च
देवताः । प्राणायामे वि. । ओड्याक्षरं ब्रह्म गायत्र्याः स्कन्धा रस्मृता । त
त्कासाक्षे व गायत्री यैर्विप्रैरवधारिता । तज्जनसर्वं भविष्यमुक्तापरं ब्रह्म
प्रवृत्तिश्च । इति ध्यापमानानां धारणी हि यच्चाधनोः । तथा त्रिया ॥१४

तो दह्यंते दोषाः प्राणस्य संयमात् । योगी याज्ञवल्क्यः । पादिपद्मकृतेपा पेम
नसा कर्मणा गिरा । त्रिकाल संध्याकरणात् प्राणायामैर्व्यपोहति । वि
शुद्धराणा । प्राणायामस्वरूपं बीजेवरूपम भ्यासात्कृतेनु यः । प्राणाया
मः स विज्ञेयः सबीजो बीजएव वा । पूरकः रेचकश्चैवापाः कुंभकः स्थो ।
पनैधा स्मृतः । बाह्यमिः सरतीतेन रेचकः परिकीर्तितः । सबीजो ध्यानदा
पसंपूतः स कुंतो पावनिः । अबीजो ध्याननिर्मुक्तो पासनो । तत्र परमेष्ठि
सविषयाँ । इत्याकर्षपि धार्मुं बाह्यान्पोदृश्या माध्यसा । पूरिते धारये
त्कात्सोयतं तत्कुंभं मात्रया । कुंभकं नाम धनसंभ्यासाद्धानि शान्ता ।

15

त्रयमाणे ॥ नासाग्रं पिंगलं न प्रयायै नेत्रस्थे पेठो गर्भिकमहतः ॥ पंगुष्ठेन पुटे स्याद्वी
नासापाद्दक्षिणीपुनः ॥ कनिष्ठानामिकाभ्यां तु वामे प्राणास्तु सेऽयोऽहं ॥ मै
रुध्वतः जनिभ्यां तु जपे सामगायनः ॥ पंगुष्ठानामिकाभ्यां तु यामुत्सर्वे द्वा
रपर्वीभः ॥ नित्यं पैच्यमानेहानं संध्याया श्राद्धकर्मणि ॥ स्नाने दाने तथा
ध्याने प्राणायामः स्वपः स्वपः ॥ नहुः ॥ प्राणायामा आह्निकप — यापि
ध्येयकृताः ॥ आहुतिप्रणवे भुक्तादिक्षेये परमैनपः ॥ प्राणायामापूर्वीका
धे सेव्या स्तु यनि स्वधापि ॥ प्राणायाम पमनैलत्वा ॥ प्राण्याणोप्यमतापि
सैनेः ॥ पंतरास्थिचिलमपरमादरसादि प्राननैस्मतीसत् पक्षमेति मैत्रस्प १५

नारायणोऋषिः स्मृताः। ऋग्वेदो नुष्टुप् छंदो विनियोगः॥ शान्तेमृतः। प्रातरने
नैवतोयं भिन्नमञ्जलं पिबेत्। पीत्वा पिबेत् द्वितीयं स्पृशतो नाञ्जलिमात्रमेव तु। को
नकः स्यापमन्त्रितम् पुष्पं प्रातःस्नाने लपः पिबेत्। आपः पुनंतु मध्याह्ने
तेजोमयमनैवरते। तस्यप्युष्यसोमनुसंधि। ऋषयमन्तुमन्युपतिरापो दे
वताः अनुष्टुप् छंदः प्रातः सं ध्यायामन्त्रविनि। इति मदनपारिजाते। नारायण
ऋ० ऋ० गायत्री उपरिष्टाद्बृहती छंदः आपो मन्त्रे विनि० गः। इति हरिहर रामाऽनु
ने ऋषिः श्रीधर्मब्राह्मणमाह। हारिताः। माऽर्तनायनेन बलिं कर्म नाऽजनतानिद्वती
येनकुर्यात्कृति। अपामाऽजनीतन्मनोजो द्याऽनुब्रवाच्यकाः। आपोहिष्ठेतिम

16 स्थसिर्द्धिग्निस्कध्रुमत : भूमि : । नवप्रतापयुक्तोभक्तिं शिरसिनाक्षिपेत् । ग्रामपादमादौ
प्रगायउभायनितोरुक्रूपेपिनवप्रतापान्तवैतीतिनवप्रतापसंयुक्तंनिर्जयेभवति ।
प्रहोऽदुरातोनघांतीर्येदूदेवाग्यभाडनेत्कन्मपेयथाऽंदुवरेपसौवरोशात
तेधारवेडूत्वेतिस्तत्वाधवामहस्तोनसेधर्मोपास्तिंसमाचरेत् । एवंवेवामहूस्तोदक
सैध्यानिधियायनारितपात्रीतरस्सद्भाविसायकाधाति । धारान्युतेनतोयेनमार्जे
नीस्याद्धिगार्हितीनप्रशीसेतितिपतरोदेवतान्नपितरनमाः । भार्जनंतपतिप्राद
नकपार्जारर्चारया) कृयाप्रश्नाद्धायाभिरस्तात्सर्वैनिःकानैभवेतावोधायदुत
दत्वाभाभिरुरयंतोपिह्याधिंभ्रमातुरवेनतु । भ्रांगाहूगुतिकास्केनदंनैभाडनमा १६

रेनेन। पस्य चक्षुः पापेति डात्वं सप्तकुशं प्रक्षिपेत्त्वचः। नारायणः। कर्णिन जर्णि कुर्याल्पा
दौ तेषां समार्जितः। आपो हि ष्ठेत्यस्याः कार्यं मार्जनं तु कुशोदकैः। क्षिप्रतोयं तु
के क्षिपेन्मूर्ध्नि पदे पदे। नमस्यां तिष्ठ पादकृपाद्धौ तीर्णां मतनी हृषी। आपो हि ष्ठे
ति सूक्तस्यासिन्धुद्वीप ऋषिः स्मृतः। आपो देवता छन्दो गायत्री मार्जने स्मृतिः। शौ
नकः। पृथक्कृतेन यविधिं नाप्रकृत्ये कुशावारिणा। विप्रुषोऽष्टौ क्षिपेदूर्ध्वमधो य
स्य च पापगिरि पृथक्कृते नैति नैर्ऋतं नयज्ञं वसेत् कुशोनेत्यन्यः। विप्रुषोऽर्धहव्यः।
नारायणः। स्पृष्ट्वा वाऽभिप्लुतैस्तोयैः मूर्ध्नि ध्यामरक्तरवेन तु। आपो हि ष्ठेति तिसृभि
सौमि मार्जनं प्रोक्तम्। प्राणायामे व्याहृतीस्त्रय सावित्रीमिति प्राहुः तौ चरवो। तेन

तोयैस्त्वमौ तेन तोयेन मूर्द्धि दर्भैर्मार्ज्जनं नापो हिष्ठेति सूक्तेन कुर्यात् दत्त्वपदे । कात्या
यनः स्मृतमेवाचारेण तानि पारिजप्य समेतत्तु । शिरसा । मार्जनं कुर्यात्कुशैः । ता
17 द्धकाविंदुभिः । प्रणवो भूर्भुवः स्वः ससावित्री मनुतीयकाः । अब्दैवतं नमस्तु
वमन्तुर्यो ह्यपनार्जनी मार्जनाने तरेस्तु मित्रिपानदुर्जिन्याद्वि पञ्चषो प्रजापतिः ॥
साविरापो देवतास्य आहाने द्रुपदो मन्तासु मित्रिपाद्वपीत्रा स्वेनुत्रै दैवतो
स्मरना द्रुमीजिपा द्रुतिद्धिष्ये स्मनेस्मापः प्रतिष्ठपेनासु मित्रयोति काद्यमृत
सीद्रुमिश्रियाचिपेता जानेद्रुनिस्कृजो विप्रः शस्त्रेनिताद्विपीपाता । प्रसत्रुपतो
जनेपूर्णात आहस्ती नासिकाग्रे समर्पयेत् । कृतं ये ति पाठत्वानुना द्रुजैनुस्मृतो ११

क्षिपेत्। यमः। गृहे। त्वापाशिना वारस्य च मा सावित्र्युक्ते। मन्त्रं जपेत्। विष्णुपादोदि
कां गच्छेसे मैर्पयेत्। नु निरुध्य प्राणमारुतं। पयवहि दुःखानि त्यक्त्वा रक्तः। अपतोऽ
पेत्। नश्यन्ति क्षिप्रं पापानि तस्य देहे द्विजन्मनः। त्रिरात्रिं ब्रसेध्याग्निवर्षी। सकैव
सूक्तस्य ... अघमर्षण ऋषिः। भाववृत्तं देवता अनुष्टुप् छन्दः। द्रुपदादिवेत्यस्य
प्रजापत्यस्य सरस्वत्ये ऋषयः। आपो देवता अनुष्टुप्। कात्यायनः। करतोयादृत्यस
ति तैर्घ्राणमासाद्य पतत्त्रयी। जपेदनायतासुर्वा त्रिःसकृद्वाघमर्षणं। द्रुपदा नाम गा
यत्री यजुर्वेदे प्रतिष्ठिता। सकृदेव जपात्तस्मा ब्रह्महत्यां अपोहति। कृतयोनि पुनंत्य
स्मात्पापमामरणान्तिकं। मनोवाक्कायजं सर्वमेव प्रणश्यति। अथ सूर्योपस्थानं
कात्यायनः। उत्क्षिप्य प्रतिग्राह्य हेत्रिके ... ञ्जलिं भसा। उदुत्यं चित्रमित्युग्मद्वयेनोपतिष्ठे

18

द्दिवाकरं। अत्रां जातिनिल्लेकत्वैवचनमविवक्षितं। ग्रहैकत्ववत्। अर्घत्रयीं समुत्क्षि
प कुर्यात्प्रियवप्रदक्षिणं। उपस्थाय जपेत्सम्यगुपविष्टे विततः। संध्यादिये कपरूपा
नमेतदकुर्वनीविताः। मध्ये उपस्थाय चाद्यादीन् माजपेत। प्रणवो महाव्या
हृतयो गायत्री येतिविकः। व्यासः। करान्नी तायमनादायगायत्र्या यामिनीत्रि
पादस्मा। भिमुरवीक्षितुं नस्त्रिरुद्धं संध्यया नोपेता। मध्याह्नकुसलदेवदेपणां
यं द्विजातिभिः। उदकतोपतोकारस्तान्नाहकाश्यपः। जिं शल्काद्यां महावीयां
मीदेहानामराक्षसाः। तस्मान्निदारुणां घोरा मूर्धाभिषेकीनि स्वादितुं। ततोदेव
गताः कृष्णपक्षतपोधनाः। उपासते तदा संध्यां प्राक्षिपंत् कुर्वन्तोञ्जलिं। दहंते
तेन ते दैत्या वज्रीभूतेन वारिणा। एतस्मात्कारणाद्विप्राः संध्यां नित्यमुपास १८

ते। तस्माज्जले पयेची ध्या सायंप्रातर्द्विजोत्तमः॥ उदके यम नियमो नोप्सु समालानस कथं
चीद स्याप्रदाप्तिते। तस्याजले म्हष्ठा विशुध्यति। सायंमपि स्थपलक्रमे। हृदयघिदान
रूपस्यानिजिन स्यस वत्रवि घमानलात्। अर्घदानतः पूर्वं उदकस्थानमेवापवा। गा
यत्र्यष्टशतं जाप्य प्रायश्चित्तीद्विजनमभिः। यमः। आपो जालिं गच्छेत ता न मत्स्या नि
मुरपशुस्त्रजेत। तेजोसौ। तेजपेन्मंत्रं मूर्ध्नि बद्धांजलिस्तत। अमपस्य यीपस्थ
ने। कश्यपः। हस्ताभ्यां स्याक्षिप्य चत्वा। प्रातस्तिष्ठेद्दिवाकरी। मध्याह्ने तु उकरजूवा
त् सायं पुकुर्वीत तौ करौ। देवलः। मित्रस्य चर्षणी तितिस्त्र वसवस्तेव तु ध्योदये
इमे मे निस्यघु नेतत्ता सायं कुर्यादुपास्थितिं। व्यासः। रसे ध्मात्रं मे प्यव मेव
स्थानेप्रत्यहने। उदयमुदुत्यं चित्रं तत्व अनुतिष्ठेद्दिवाकरं। सप्ताहूपे तथाउदु

उपाकर्मप्रयोगः

त्वं यित्रैतन्मस्तु रित्य वि । तिष्ठेद्दिवाकरं प्रातः सायं तु धांश्च एवं च । अत्राह मदनपा
रिजातकारः एतदोपरुच्छानि । प्रातर्जपान्नैतरमेवक्रमं । तदुक्तं कूर्मपुराणे । ओं
ओंकार व्याहृतियुतां गायत्रीं वेदमातरं । तत्वा जपेज्जपेदिंद घाङ्गास्करप्रातिज
न्ममाध्यमो त्वार्क वेदमातरां । जन्मनाद्विजन्मना । प्रात्याक तदुक्तं गौतमसावि गता
19 त्रीं वेदउपेक्षु प. । अथापादस्थे पादिल्यमुदय ते समाहतं तदुक्तं । कात्यायनः । तदसी
मुखापास्य वेकपाद द्विपादपि । कुर्यात्कृती जरित्रि व्रलिं वा कुर्यां यजिवा । पूर्व
स्यां दिशे तिष्ठन् पस्त्वे मे यस्तोपि मनीषि ता । पपस्त्वे स्तुवते तत्र पुष्पि
यो यथा विधे । मित्र । रूपं रूप्यं तस्य पतिसं० । मित्राद । उपरिष्टाद्बृह
हती छंदः । मित्रस्य तस्य पदियो मित्रः । मन्त्रादे । गाप । मित्रो तीत इति १८

प्रजापतिऋषिः त्रिष्टोदे॰ । गौः॰ उद्वयमिति प्रस्कण्व ऋ॰ सूर्यो दे॰ । अनुष्टुप् । उदुत्यं
प्रस्कण्व ऋ॰ सू॰ गा॰ । चित्रं देवानामिति कुत्स ऋ॰ सूर्यो दे॰ त्रिष्टुप् । तच्चक्षुरिति द
ध्यङ्ङाथर्वण ऋ॰ सू॰ पुरउष्णिक् । इमं मे वरुणेति पादौ नौ प्रागुक्तौ । प्रथमपा
दः । तत्र व्यासः । तेजोऽसीति मन्त्रे । गा॰ मन्त्री मात्रा बाहुपंक्तिः । उपस्थाने ऽपि
येत्तानमस्तु ऽपञ्जपेत् । तेजोऽसीति परमेष्ठी प्रजापतिऋषिः । आद्यपादे व
पङ्क्तिः । वह्निर्मन्त्रः । षडक्षरो जपेद्विप्रो गा॰ मन्त्री मान सः॰ ... अनेकडानी
जेः पापे ... पते नात्र संशयः । कैवल्यडाकाराः ... तस्मात् त्रिस्रो व्याहृत
पः पूर्वं प्रणवोकारस्थिता । पुनः ... ओंकारे मन्त्रे ... तपोऽसाय ॥

ईकारान्तरादूत्वाविज्ञेयास्यारात्तद्वराः। शं। ताद्दशास्समायत्व सर्वविद्फ
लवेत्। एतयाज्ञात जानि त्वैवाद्यपीपि द्दितं भवेत्। उपासितं भवेत्तेनावि
श्वं भुवनत्रय कौ। अपेक्षणाद्यागायत्रीतत्र हारिता। प्रणवो व्याहृतयः
20 सावित्री येति व्यासो। विप्रणव व्याहृतिपु लागायत्री यजापेन्नतः। स
नाहि तेन नास्त्यहो मनसा वापि चिंतयेत्। पपम प्रकुः प्रकारः। नया
येतु व्याधिकष्टः। तुव्याधिस्वाभावात्। कोहि देवहतः स्वल्पायासतु स्तुज
नहति क्लेशानि पतताम्। तस्मादाध्यानं क‍र्तव्यः। पस्तुय अर्णा। हे परत्व। क
ष्टमहपरलेक स्पद्दी। साग्निकस्यहोम कालानुरोधेन उपः। पस्वा स्पष्टस 20

भर्गं

कवचेन त्वदन्यसेत । अस्त्रेण । भर्ग पदन्यस्यादाप्य विद्युद्धि मः पदं । एवन्यास
ध्येन्यायाऽपहामि समारभेत । हृदि स्थितं चिन्तुरस्य न्यसेत कवचवरलिपे ।
नर्गो देवस्योति पदं । रवि ॐ शिखा । यीतल्लुविन्यसेत । धीमहीतिन्यसेद्दे नाधि
पोपानं अनेत्र पो । प्रचोदया दिति पदं मनस्त्रो पर्विन योजयेत्ताए
वन्यास विधिं न्यायाऽपहामि समारभेत । प्रथनाधि कावपे धीमा
विन्यस्य हृदये चुवः शिरसि विन्यसेत । स्वः शिरसा पीनिन्यस्य गाय
त्र्याः प्रथमं पदं विन्यस्य कवचे विद्वान् द्वितीयं नेत्रयोर्न्यसेत् । तृती
येनास्त्र विन्या समनुर्धसर्वतो न्यसेत । विन्यस्येवं जपेद्धस्तु गाय २१

21

वेदमातरं । ब्रह्मलोकमवाप्नोति व्यासस्य वचनं यथा । तथानाकैध्यपा
पादेन नैव वह्निवपाकरो जपेल्लुप्तो ७पा । स्नानप्रकाशकरः सदा वस्त्रं
ताच्छाधस्यकरीदक्षिणौ यः सदा जपेत् । तस्य तन्नाफलं जाप्यं तद्धीनमप
जं नवेत् । नचक्रमन्नन्तहसन्न पाश्वंन चलोकयेत् । नप्रच्छतानान्यमना
नस्य संभ्राव यन्जपेत् । तस्माद्धुन्यो देशेरुगु नकरो वस्त्रं ताच्छाध
जपेत्तथा यः । ॐ पधीनीबाग्ग हीमेचात्मनप्रकाशानैः । स्वमैत्रैश्चाद्
स्तत्रैमगुरारोपिनदश पितां ःमपावच करोतनः । शिरप्रावतकसे
चापसत्पन्या । ब्रपेपापत्तां पन्तिः फजमुच्यते । उपाश्रितानकुघादी

त्व नग्नश्चयतो नरः। नापाश्रितो न जल्पं श्च न आवृतशिरस्तथा। व्यद्
स्पर्शान् मनः संहरतः शौचं मौनं मन्त्रार्थचिंतनं। अव्यग्रत्वमनिर्वेदो
जपसंपत्तिहेतवः। गृहे शुचौ प्रास्ततो संध्या गोष्ठेषु दशगुणो भवेत्। नद्यां
22 पुण्यशतमाहस्रमनंतं शिवसंनिधौ। क्रोधी माद्यं क्षुतो नज्डं निषिद्धं
नानजं भता। द्वास्त्र्यश्च नीचानां। वर्जयेज्जपकर्मणि। आचान्तेन्द्रियमेव
येषां हि शुद्धिरासीनो। ज्योतिषि बुध्यशीलेनाकुर्याद्धि प्राणसंयमं। ज्यपनै
गायत्री प्रोक्तयतो न्याधिचिविशुद्धये। अपाधारन्या। स्कां। तकारयितं च 22

स्यांगेपार्श्वांगुष्ठद्वयो। द्विडाः सकारं गुह्यप्रदेशे। कुं विकारं ऊरुद्वयोर्न्यसेत्। जान्वोस्कारवि
द्धिंतु कारं वकारं चोरुदेशात। तारकारं विन्यस मूर्ध्नि। तोकारं चक्षुषोर्न्यसेत्। क
।दिदेशेतु पंकारं भकारं नाभिमंडुले। गाकारं ओष्ठरंध्रे पीगो। द्विकारं स्तनयोर्न्य स्या
सेत्। वकारं हृदये न्यस्य स्यकारं कंठदेशात। धीकारं हुं मुखे पावे चान्य
कारं तालुप्रदेशात। इकारं नासिकायेतु धिकारं स्तौ नयनद्वयो। मुं वामे
चापेतु योकारं। ललाटे दक्षु द्वितीयकं। दक्षवातनेन्यसेन नकारं। प्रकारं दक्षिणकर्ण
ने। उत्तरास्ये न्यसेत् चोकारं। दकारं पश्चिमानने। न्यसेन्मूर्ध्नि च पो। कारं सर्व
स्थापिनमाश्चरामाति। इति पदन्यासः। तत्र शीकरान्यासः। शिरसो द्

23 सर्वज्ञानपनवक्त्रं फट् ठंमुखे क्रमात्। हृन्नाभिगुह्यजानूनी पादयोस्त्र्यक्ष
मान्यसेत्। पद्मानं [illegible] ततः। सवितुः। वरे त्पि। भर्गो। देवस्य।
कमु धीमहि। धियो। यः। नः। प्रचोदयात्। शौनकः। सत्प्राणा वै करोप्रा
ज्ञा ता सा अंमुक्तानि तौ करौ। मध्यमानि पंक्तिरौप्राक्तो जपएव मुक्तहृता।
पाञ्चवाल्या। अरूपगारेजाति वाजपेद्द् वाल्यपापवा। तुल्पनायोनी
पीजा क्षुद्ध्वजदेत्र पवाहृहो शतिशौ स्वा। स्वरपलप पद्योकीं मुद्धमा
पत्र पडङ्ग पा नकपयपद्धिरा ग्रीवा द्दता नेवप्रद्द र्शपिता। गृहेष्वेकृ
तोप्रोत्ती ङप्पी नघोनुद्धिमु णीस्त्रीता गयोगा ष्ठद्द यामुगा मन्त्यगा २३
स्वर्वै

रदयाधकौतिद्धिदेवेषु सर्वेषु देवतापाप्यासीनिश्चो। सहस्रशतको
टीनामनंतिविद्युसीनिश्चो। एवंवदेवतास्यजारेमएकजन्मस्थानेत्यमु
के। नपतिः। आग्नेयैसेवदेवताइतिश्रुतेः। तथायोमकै। ब्रह्माविष्णुशिव।
स्तुयेयेभ्यो विप्राः पितृदेवताः। अग्निहोत्रमग्नेसौविध्र ततोयतपोभि
या तस्मादनेतफलायैनित्यवाकुशानेभुमतो। निष्ठुमोद्दीदपमालोक
नाशिकः प्राप्नुस्वात्रपतं। प्राप्यपुकुवाद्यवस्पासीनस्मासेवेत्पुमोआ
वसत्वी। केवेधी एकाक्षेयमानस्नासदा। पुराणाना। तपामयमनसे
व्या पामासीनः प्राप्नुस्वात्रपतं। स्थितात्रयेरादाकजेव्याशादत्पोभि

सुरवो द्विजः। मार्कण्डेयः। कुशाग्रस्य निविष्टस्य कुशपालिर्जितेन्द्रियः। स्व
र्ग निःस्पृह गतीः प्राप्य पुरुषं तु महाद्युतिं। स्व सोऽकुशासनं जित्वा मयि। २५
हारितः। उवाचैतत्कथं पुनः प्रोक्तो दृष्टो नेदृशायुताः स्मृताः उपीक्षुस्याध
तगुणो नानसोनेतिउभ्यते। परउवाचे श्रुतो ऽति धानोद्धूनि मात्रे। नत्व
दुरापि व्यक्ति। कुपोकुः। ता पोष्टपुष्प्या पारमात्रे। श्री अपि नो विप
त्रेपणिने पधः। मा। नमस्कृत्यो ष्टपुष्प्या पाररहितः। नहेतवाह
पादः पे पाध्रपाद्य। विनाशार्हेजपेय स्मृत्यवेजिह्वा द्विजच्छदः। सुपांसुते
जपेप्राहुस्समाहितमाधि मेषरता। योमपेदस्य जिह्वो ह शानावरतो। २४

२

जपः। मानसस्तस्मात्सर्वोत्तमो जपः प्रशस्तो विहितः॥ = श्रीगिरा॥ हृष्टो वरो वरः।
गुरुणः प्रकाशोपि मानसः। जपो वदोपानि बद्धोपं उक्तः सर्वपापहा॥
किमित्य वै प्रवक्तव्यमित्यत आह। यतः। प्रच्छन्नानि च द्यानानि ज्ञानानि च
निरहं मन्तीऽ ध्यानानि गुप्तानि तेषां फलमनन्तकं। इत्युदोषा परिहारा।
र्थं प्रयत्नः कर्तव्यो मन्त्राणां गोपनाय सदा। नाना सिद्धि विद्याधरा गणाः
हरन्ति प्रसभं यस्मात्तस्मात्कुर्वीत तु कारयेत॥ उक्तश्चैतत्कृत्यादि तत्रैव॥ व्यासः
नाके नवापि सानस्कुर्वे गोऽ जपादीनावरेद्बुधः॥ जपकाले न भाषेत स्ना
नहोमादिकेषु च। हस्ती नासा तथा जपं वा ऽ स पालीता ही ष्ट्वा
न

तान्यापर्युपस्पृश्य स्नानाच्चमनान्यौ। यस्तु ध्याति। व्रताध्वे नार्द्र वाससा। नानरेन्नैक
वाससा। नजोर्णेन ननेनी लेन परिश्लिष्टेन वाजपेन। पारिचितेन ना जनी।
तथा। पड्जायते शुद्धवस्त्रे ण स्तु जप्ये वार्द्र वाससा। जपहोम स्नानादाने
ता सर्व निःफलं भवेत्। गोभिल। नकदाचिद्धपि प्राज्ञो गायत्री मुदकेऽज
25 पेत्। गायत्र्यग्निमुखी प्रोक्ता तस्मादुत्थाय वै जपेत्। उत्थायेति न सेध्यासा
वप्येकोक्तः। हारितवाक्यं मुद्राः स्येकपत्त्वा जायत्री प्रोक्ता। अङ्गु
ना संपुटं गायत्री प्रतत्प्य तोत्र्य योगिया ज्ञवल्क्य। ॐकारपूर्वं मुच्चा
पर्भूर्भुवः स्वः स्तथैव च। गायत्री प्रणवान्ते जपे एवमुदाहृतौ हो २५

मेकयामत्पवेदरूपामाहु। प्रणवव्याहृतिपुतां। स्वाहान्तां होमकर्मणि। त्रि
कैलोपीं उपकार्यो जपयज्ञः प्रसिद्धये। त्रिकोनाम प्रणवो व्याहृतयस्तिस्रो
गायत्री चेति त्र्यं सप्रणवा निषेधः। तथाहैन्द्रे पि प्रश्ने ब्रादुच्यते। तिजहोम
महस्रेतु गायत्र्याः शान्तिदिदृये। अन्य इन्धेण वाहोम स्वाहे पोष्यसमा
चरेत। गृहस्थ ब्रह्मचारी वानप्रस्थो यथाविधि मौञ्जी पूतः। एतेन प्रणवेकूर्प
न्नासौ विप्रहूमपा ध्रुवात्। तथा मनुः। संपुटैकपडोंकारा गायत्री जापश्री
त्रिविधा मता। तथैव प्रणवा गायत्र्या ग्रहस्थे ऽपकर्मणि। गृहस्थ वन्यज
तव्या। सन्नैषष्ठलवार्द्धिनः। संपुटा षडौंकारा भवेतां हस्ते रतसौ। ऊर्ध्व

रं तस्य नैष्ठिकब्रह्मचारी वानप्रस्थयतिः। प्राजापत्यः। दयपडापसे रव्या। मनुः ब्रह्म
चारी गृहस्थश्च शतमष्टोत्तरं जपेत्। वानप्रस्थो यतिश्चैव सहस्राधिकं
जपेत्। स्कन्दपुराणे। उदयमुद्युत्सौ मित्रं देवो न नयपरी तस्यानुकार्लतुपस्थानमे
नाब्रह्मस्यासीद्द्विपा। सहस्रजप्ता सा गायत्री पापघ्ना: शतजप्ता च या पुनः दशजप्ता
पपाद् प्यावद् पन्ति सौरीमुपास्थिता। सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावरीं।
गायत्रीं यो वै जपेद् विप्रो न स पापैः प्रलिप्यते। विष्णुः। दशत्रयावर्त्तं वा
स्तं तो वा पौरुषं जपेत्। शौनकः। समन्त्रवार्णं प्राप्तस्तु या। एतानि चोप
स्थानानि रविश्चोतिकराणि वै। योगी याज्ञवल्क्यः। पूर्वां सन्ध्यां जपंस्तिष्ठे
त्सावित्रीमर्कदर्शनात्। पश्चिमां तु समासीनः सम्यगृक्षविभावनात्॥ २६

तावच्छ्रोत्राश्रायस्य करेद्वृक्षिती। यः संख्याजपेत्तस्य न सफलं जप्यं तद्धीनमफ
लं स्मृतं। ब्रह्मपुराणे। अंगुष्ठेन जपेन्मोक्षं तर्जन्या मारणादिकं। मध्यमया धनमै
पवित्रं। शांतिं पुष्टिं रनामिका। स्मृतौ। सौवर्णमणिजनितौ मौक्तिकस्फाटिकौ रत्नजैत
या अरिष्टं पत्रजीवमधौ श्वपथंतथामता। कुशग्रंथ्यायं । पि रुद्राक्षउ
त्तमं कोत्तरोत्तरं। हारीतः। शंखरूपमयी मालाकांस्यनी। निंबजात्मजैः।
पद्माक्षकैश्चरौद्राक्षैः पिंडमैमनीति मौक्तिकैः। रजतौ सौजकैर्मालां तथैव
वीगुणतपवर्जितः। पत्रजीवमयी मालाश्रात्वापि जपकर्मणि। जीतमालिका
अंगुष्ठापर्वसंख्या न जपेत् फलगुणं तीर्थपापहृद्गुरौ [illegible]। पुत्रजीवैर्
शतगुणाधिकं। शतस्याद्वृषभमा तामि प्रवालैस्तु सहस्रकं। स्फटिकै

ईशस। हस्तंमो। क्किके न्दिमुच्यते। ब्रह्मउरातो। अत्रुमसमरंध्रायपरिह्र रा। द
ानवा। निभ्रत्तायधिता मेगा। अन्योन्यंचष्टिवजिता। शेमेद्धान्यैवलायातु
27 नुटितायंधितालुया। । न्नस्त्रेतायधितापारयंडस्यपुरातनी। पाकेदेनि ति पा
रपडसंबंधीत्यर्थः। मातादुःस्यप्रहापिन्योग्नै। पितानिपतंतुभिः। अष्टानरशा
तीकुयक्षिनुः पैयासीकाद्विकातथा। सहाविंशतिकाकापतितानैवाधर्मा
मता। ङमासैवादे। उद्वृष्टोदपिकमस्थः संतिनैः सवपातकै। नासौ कि
प्यानपापेन उ। द्राहस्यधारतात्ल हैतुस्पशनेपुण्यंकोटिभवतियातला
रा दशकोटिसहस्राणि धारतापतनेफानी। नक्तकोटिसहस्रस्यजलको
टि शतस्यमार्जनेनजमतेपुण्यंनात्रका। प्राविधारतात्। योगीयाज्ञवल्क्यः। २७

अभावे त्वसमालाया। क्रुरा गौ यथ्य पातिनाऽपत्येव हि कर्तव्ये एकाग्र
मानसा समापाति स्वागतानाप्रकारः स एव। अनामिकायां मध्ये
यमध्याधः प्रक्रमेणैव। तदुक्तं न्यागतां तेष अङ्गुष्ठेनाऽऽकर्षयेत्ता॥
अस्यार्थः। अनामिकामध्यमे स्वाहि मोक्षत्वात तदधः प्रक्रमेणैव त
अथ तदुक्तं न्यादि रे सौ क्रूर त्व्याद पे करे स्थिता अङ्गुष्ठेनाऽऽनयेती। तानयापर्व प्रदक्षि णावर्त्ते स्मृतिः
मिस्त्रऽपः कार्यो नीनु जीतां न पातनेः॥ नेपात नैश्य यज्ञ हो सर्वे
विद्यान्तघासु रा। आरभ्यानामिकायास्तु मध्यम पर्वत्रिकनादि। तदु
नी त्र जपपर्यन्तं उपेद्र स्तु पर्वस्तु। एवं मरुतां तिरे घनी य ग मध्यमांगु
जिह जेतु यत्पर्वं धृत यन्न पातीवे मर्को विजानी याद उपे जातते पेता

मध्यमादिषु पर्वजापकानानुवर्जये ॥ एतन्मेरुं विजानीयात् इति प्रमाणा
स्य येपर्वाभिर्जपे दीमनम्पदि नियमः स्मृतः । गायत्र्यादिषु वीजत्वादिषु
पर्वभिर्गणयेत् वर्जयान स्पृशो सूत्रेण कथयेत्यादि प्रमाणेन ॥ अंगुष्ठस्य उत्त
28 ध्यस्यैः परिवर्तनमाचरेत् । मध्यमा कर्षतीतस्या सर्वसिद्धिप्रदायकां ॥ ना
न्यांगुलिभिराकर्षेन न स्पृशेतपात्रस्य शोत ॥ नाड्यासा के पाहीनदानप्राति
नद्दुः ॥ सर्वेतत्रादकसिद्धयो ॥ बहिरांगुल्यपर्चातौ ॥ अंगुल्यग्रेण यज्जप्तं यज्ज
प्तं मेरुलंघने ॥ प्रसीरव्यातंच यज्जप्तं सर्वं निष्फलं भवेत् ॥ प्रमाणजातके
व्रतकुर्वापि सिध्याकमनसत्यजेत् । मनसोच्चारयेन्मंत्रान् प्राणायामापवर्जे
चेत् । योगिभिरः । स्नानसंध्या पजानित्यं सहाहाद्यूद्र तीवजेत् । तस्मा २८

स्नानेयसेध्यांमस्तनकेपिनसंत्पडेतॊ।तन्पारोध्यापांमनस्पशक्त्यांमंत्रा
ध्रुरपद्धिजः।प्राणापानीयिनाग्नवंन्पिद्धाप्राणोनिपेन्पत्र।माडनाहिमवंस
यनेपाका।येहिमाजनै।उआपुथाभागा।यत्रैदिघादद्यडेीनापाःअष्टाविं
शातिलत्वाचगावक्रोमनमसाडपत।कान्पंडपीप्रहत्पाहा।इसासंरव्यातत्वा
आप्याद्यादिविरष्टधापकजी।पत्राडीवेरुद्दराधापकपेस्याद्धेडआ।पिनी।थ
तथ्याघ्रीस्वपद्मा।भ्पामानिपिरो।सहस्रधा।कुराग्रेभ्यिवरुद्राक्षैःकावै
जन्तुरुगेीमवेला।अपपकजस्मातेः।रुघायवनाद्दिनान्पमेद्दरानिःप्राप्त
माद्दवी।पिशावर्चोंद्रुपादेधीनयतेदीश्वराजयो।ःअष्टोत्तरशतेजस्वालार

ज्जन्मसागरात्।। सर्वेषीमेवपापानां संकरे समुपस्थिते। दशसाहस्रिकोऽभ्या
सो गायत्र्याः शोधनं परं। तेजोमालोतिदापेन्मैत्रं गायत्र्या। बाह्यपोहिणा। ज्ञा
ज्ञाहिम जपेन्याऽसौ गायत्रीनाम हापुण्या।। ऋषिः सविश्वामित्रः परमात्मा
च देवता।। गायत्री भूमवेदाग्निर्योनिपु कोलोककोति।। गायत्र्या कपदी पाद
२१ गायत्र्या नाम प्राणना सरेत्। नमस्ते तुरीयाय यातिनमस्य सततु लोऽपरा।।
योगी गायत्री यो न जानाति वृथा तस्य परिश्रमः। न तया वेदजापेन तं न पा।पे
ईहैति दिडाः।। यथा जपेन गायत्र्याः सर्वपापैः प्रमुच्यते नरः।। गायत्री
सारमात्रोऽपि वरं विप्रः सुयंत्रितः। नायंत्रितस्त्रिवेदोपि सर्वाशी
सर्वविक्रयी।। विश्वामित्रऋषिरित्य षितो यतोवह्निदेवता।। विनियोक्ष्म। २८

दे.त्रि.।ऽपस्थाने वि.।रुद्रोस्त्वासणिर्धे धे पिमतश्च सु रिद्धमी।अप्राप्त
क्षितीकुमुदुपस्काय पदियो करी।दिया गायत्री ति मेत्र स्य मन सस्य निर्स
षि स्मृत।या तो देवाविराङ्कोनि याग स्माविसऽऽति।करेतीः समा
पाय दे व गायत्री ति मेत्र त।नि वेदयेऽऽपि प्रातः प्रयोगस्तावद् ध्यतो।प्रा
त.संध्याग स्तेनगा।पञ्चा स्तुऽपेन म।साष्टेन शतास्मैरवोन अहनि प्री
पतीसविता।सावित्रेनन इन्दुरुस्या।गायत्र्येक पदीति य उपस्थ।पयगा १८
पञ्चो मर्भुवस्तु शिति।विसऽऽपेत।पदस्तरमिति प्राप्यं सेधनी देवी
धिऽऽति नः।ऽ राम।या स्परस्पाद्विपरितिप्या तीविसऽपेत।ऽऽमेति

30

रयरेआवाम भ्यां पर्व नवाति मि । प्रलगे समनुलावागधरे यि प्रचारु
र्थांपि स उर्द्ध नानैं तरं प्राग्नामता । पादित्यो मृदु दि मा घस्य संध्यापासि
मक्कुर्वते । स्नात्वा प्रातगात्रिरायम्य गायत्र्यष्टु शतं जपेत् । उपासेम वे
प्रातः संध्यायां गोता कातः । आ दोषायसानां स्नापे संध्यापा । तदा
हृदयनत् । न प्रातर्न प्रदोषश्च संध्यां कालो निपद्यते । मुख्य का । लो घ
नुकल्पः आसर्व प्रिन्नकर्मणि । स्नत इति । प्रातः संध्यासत कृत्वाम घ
मास्नानकर्मणि । साविभीपश्चिमां संध्यामुपासीत प्रत्यावधि । स्ना
न कर्मणी लिम ध्याह्नः स्नानादनंतरमित्यर्थः । मध्यमसंध्यापासो ३०

ताम्यमाहाहृत्कः। अथार्घ्यपात्रादासाद्यैरीध्यानध्यादि कीर्त्यते। अर्घप्रदानेनः।
पूर्वमुदयेस्तसमयेवाथवि। गायत्र्यष्टशतंजाप्यं प्रामस्मिते द्विजन्मभिः। गोभिलः।
सायंप्रातःसंध्यामुपासीतोदकुलीशिखेमुदयपानिति गोभिलः। अपोज्ज्वलिनाग
हीतारुकसूर्यान्मिमुखयमुमत्सेत। तेजोसि। लिङापेमंत्रमूर्ध्नि बद्धा जानुद
तः॥ प्रातःसंध्यावंदनविधिः। ॐ पुंडरीकाक्षायनमः। ॐ उपायशुहित हूंपा
यंब्रह्मात्मुखे प्रातःसंध्योपासनमहं करिष्ये। शन्नो। अपामिवक। ॐ भूः
पुनातु ॐ भुवः पुनातु ॐ स्वः पु। ॐ भूर्भुवःस्वः पु। ॐ भूर्भुवःस्वः तत्सवितुर्वरे
ण्यं पुनातु। ततउदकं भूर्भुवःस्वरादिति त्रिःपठेत्। ॐ ते नाविभुर्तिनिशाया योस्य
राजा। अघमर्षणे गन्धासन। भूः हृदयाय भुवः शिरसे स्वः शिखायै। तत्सवितुः तर्पि
कवचाय हुं। भर्गोदेवस्य० हीनेत्राय। धियो यो० प्रात अस्त्राय फट्। अर्घ्यप्रदा

31 न्यासः ॐ अकारं नाभौ । उकारं हृदये । ॐ मकारं मूर्ध्नि ॥ अथ व्याहृतिन्यासः ।
ॐ भूः पादयोः । भुवः जान्वोः । स्वः ऊर्वोः । महः जठरे । जनः कण्ठे । तपः मुखे । सत्यं
शिरसि ॥ अथ गायत्रीवर्णन्यासः । ॐ तकारं पादाङ्गुष्ठयोः । सकारं गुल्फयोः ।
विकारं जङ्घयोः । तुकारं जान्वोः । वकारं ऊर्वोः । रेकारं गुदे । णिकारं लिङ्गे ।
यंकारं कट्यां । भकारं नाभौ । गोकारं हृदये । देकारं स्तनयोः । वकारं हृद्[illegible] स्याकारं
कण्ठे । धीकारं मुखे । मकारं तालुदेशे । हिकारं नासि कारं नासि कारं नासिका-
ग्रे । धीकारं नेत्रयोः । योकारं भ्रुवोः । [illegible] योकारं पश्चिममुखे । [illegible]कारं उत्तरमु-
खे । पाकारं मूर्ध्नि व्याप्य जनतकारं सर्वतः ॥ × [illegible] । नकारं पूर्वमुखे । प्रकारं दक्षिण-
तामुखे । चोकारं पश्चिमे × ॥ अथ शिरोन्यासः । आपो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म [illegible] 32

रस्रो मुरसी ॐ अग्ने जानुनी । ब्रह्महृदये । भूः पादयोः । भुवः नाभौ । स्वर्ल्ललाटे । ईंकारे
हृतनात्मा आवाहने । ॐ गायत्रीम् छन्दसां वाणां सा ह्मसन्ने कर्मैडगुं । रक्तवस्त्रां सेंडु वक्त्री
हृतमवाहनमरीचि तौ । श्वेतांगमन्देहृतत्तौ । ॐ गौअ ब्रह्मा लीश्वल देवत्यो ब्रह्मलोकान वा
सिनी । ॐ आवाहयामि हदेवी नाथी ती मर्म मेडु लोत । ॐ आगच्छ वरदे देवी त्र्यक्षरे
रे ब्रह्मवादिनी । गायत्री छन्दसो माता ब्रह्मयोनि नमोस्तुते । सप्त व्याहृतीनां
विश्वामित्र जमदग्नि भरद्वाज गौतम अत्रि वशिष्ठ कश्यपा ऋषयः ।
ॐ अग्नि वायु सूर्य बृहस्पति वरुणा इन्द्र विश्वेदेवा देवताः । गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्
बृहती पङ्क्ति त्रिष्टुप् जगत्यः छन्दांसि । तत्सवितुरिति विश्वामित्र ऋषिः सावित्री
देवता गायत्री छं । आत्मा प्राणे विनियोगः । ॐ आपो ज्योती रसोमृतं प्रजापति

प ५

र्षिः। साग्निवायुसूर्यो देवता। पंक्तिः छन्दः। कालरूपकः। ॐ नमो भगवते वासुदेवायेत्यस्याके
नः प्रद्युम्नो मुक्तकोहि वेताम्नेमः। ॐ भूः। ॐ भुवः। ॐ स्वः। ॐ महः। ॐ जनः। ॐ तपः। ॐ स
त्यं तत्सवितु॰ पा ता। ॐ पापापनिरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम्। इति
प्राणायामन्त्र पंक्तिः पा ता। ॐ स्तर्यमो जनारायणर्षिः। सूर्यो दे॰ प्रस्तलिधं छ॰।
चनुष्टुप्॰। प्राशने। सूर्यश्च मामन्युश्च म॰ इति प्राशनमन्त्रः तोऽध्वस्यमेन।
आपो हि ष्ठेति तिसृणां सिन्धुद्वीप ऋषिः। आपो दे॰ गायत्री छन्दः। मार्जने वि
नियोगः। ऋ॰ अघमर्षण ऋषिः। भावृत्तो देवता। अनुष्टुप् छन्दः।
पापनिःसार्य पापोद्यापने। आपो दे॰। अनुष्टु॰। मज्जने। पापशानने विनियोगः।
सुमित्रि॰ ऋषिः। पथादिवे निस्माउआप स्याद्रिस रत्नचति द्रुपद्॰। आपो दे॰। अ॰
अश्वपे विनि॰। स्यमसम्बोधे वीणा पञ्चमर्वतः ऋषिः। भाववृत्तो देव तान्त्रमष्ट॰।

32

मापयेत्॥ अत एव व्याहृतिगायत्रीपूर्वकं तु प्रतिदिनं पठेत्। एवं द्विवेद्यध्या
यी त्रिवेदी चतुर्वेदी वा एकैकवेदमारभ्यासेमाप्यान्यमारभ्य समापयेत्। अ
नध्याये प्यन्ये पठेत्। पर्वणि अल्पतरी। योगयाज्ञवल्क्यः॥ प्रणवारभ्य वे
दं तु स्नात्वा प्रपुपारक्रमात्। तदधीते त्वहे शताख्यास्य समाध्या पद्यतिकुर्विः॥
एवं ब्रह्मयज्ञानंतरं तावदंभानुचारतो निरस्यान्यमायकृत्योपवान्निं प्राङ्
खानीनृदंभान्निदधा तोन्यासां नाडाविश्वेदेवा सः अभागनत्स्तिप्रजापति
दक्षप्त। विश्वेदेवदेवत याग्य यज्ञादेवता वाद्य विश्वेदेवाः श्रा। तमा
यपा वा। स च कराचारगुसकुशार्धेनान्याकरेता देवतीर्थेनोदकं गृहीत्वा

अथ पवां जलिनो द्धकीग्रहीत्वा मोदस्तृप्यतां । इदं मोदाय । प्रमोदस्तृप्यतां । इदं प्रमोदाय । सु
37 मुखस्तृप्यतां । इदं सुमुखाय । दुर्मुखस्तृप्यतां । इदं दुर्मुखाय । अविघ्नस्तृप्यतां । इदं
मविघ्नाय । विघ्नकर्त्ता तृप्यतां । इदं विघ्नकर्त्रे । एते षड्विनायकाः । गरुडपुराणे । ता
दृशानव मुद्धत्य हस्तमात्रं ततः परं । ततो गोशृंगमात्रं स्यात् पित्रादिभ्यो दशरीकं पतत् । ता
दृशमात्रं मुद्धत्य तर्पयेद्देवमानुषान् । स्कंदपुराणे । रवेरस्तं विधायेतेषु तनस्तर्पति
मानवैरेता हन्ति गामनि दायन वसद्म । पयपैव । सायास्मृतानाधिक्ना । गूढो
दकितापातिता । अन्यारघ्यनस्व्यानतर्पयितर्पाद्भिनामकान् । अथ ब्रह्मादीनीत
र्पतो । ब्रह्मा तृप्यतां । इदं ब्रह्मणे नमः । मेरुत्कटार्जजानेरुक्ष्वे । प्राङ्मुखे तर्पयेत्
पत्रमते । विष्णुस्तृप्यतां । इदं विष्णवे । रुद्रस्तृप्यतां । इदं रुद्राय । प्रजापतिस्तृ 37

प्रजापतिस्तृप्यतां। इदं प्रजापतये। देवास्तृप्यंतां। इदं देवेभ्यः। छंदांसि तृप्यंतां।
इदं छंदोभ्यः। वेदास्तृप्यंतां। इदं वेदेभ्यः। ऋषयस्तृप्यंतां। इदं ऋषिभ्यः। पुरा-
णाचार्यास्तृप्यंतां। इदं पुराणाचार्येभ्यः। गंधर्वास्तृप्यंतां। इदं गंधर्वेभ्यः।
इतराचार्यास्तृप्यंतां। इदमितरेभ्य आचार्येभ्यः। संवत्सरः सावयवस्तृप्यतां।
इदं संवत्सराय सावयवाय। [illegible]। अहोरात्राणि तृप्यंतां। इदमहोरात्रे-
भ्यः। अर्धमासास्तृप्यंतां। इदमर्धमासेभ्यः। मासास्तृप्यंतां। इदं मासेभ्यः। ऋत-
[illegible]नस्तृप्यंतां। इदमृतुभ्यः। संवत्सरस्तृप्यंतां। इदं संवत्सरायेति॥ देव्यस्तृप्यं-
तां। इदं देवीभ्यः। अप्सरसस्तृप्यंतां। इदमप्सरोभ्यः। देवानुगास्तृप्यंतां।
इदं देवानुगेभ्यः। सागरास्तृप्यंतां। इदं सागरेभ्यः। पर्वतास्तृप्यंतां। इदं पर्वतेभ्यः।
सरितास्तृप्यंतां। इदं सरिद्भ्यः। मनुष्यास्तृप्यंतां। इदं मनुष्येभ्यः। यक्षास्तृप्यंतां॥

नागास्तृप्यंतां। इदं नागेभ्यः।

इदं यक्षोभ्यः । रक्षांसि तृप्यन्तौ । इदं रक्षोभ्यः । उदकस्पर्शः । पिशाचास्तृप्यन्तौ । इदं
पिशाचेभ्यः । ऋतुपतानि तृप्यन्तौ । इदं ऋतुपतिभ्यः । भूतानि तृप्यन्तौ । इदं भूतेभ्यः ।
38 पशवस्तृप्यन्तौ । इदं पशुभ्यः । वनस्पतयस्तृप्यन्तौ । इदं वनस्पतिभ्यः । ॐ ओषध्य
पस्तृप्यन्तौ । इदं ओषधीभ्यः । भूतग्राममनुविधः । स्तृप्यन्तौ । इदं भूतग्राममनुवि
धायाः । इति प्रत्येकं यवान् ग्रामेके कर्तव्यः प्राङ्मुखः ईशानाभिमुखो वा
यावत् देवतातीर्थेन वा ... पूर्वाय ... देवताभ्यो नैवेद्यं पेना । तपति अपसो
नाद्यासमाजान ... वक्तव्यं ... वासससा स्वर्जनस्य ... वर्णत्यं ... प्र
शुचिर्भवेत् ... इष्टं ... विद्वान् ... स्वोल्लस्वो । पिजानेजाधि प्रक्षेप कुमातो ।
स्वजेये त्राग्रांद्धर्म स्वरूप ... काम ... वतदतीकार्यं । उदगग्राणां ...
मनुष्यतर्पणी । दृष्टि ... ग्राणां ... पा ... वत्पतो । प्राङ्मुख उदङ्मुख ईशाना २८

मिमुखो वा दक्षिणं जान्वाच्य प्राग्ग्रैः कुशै रग्रेण देवतर्पणं कुर्यात्। ततमुदङ्मु
खः कृत्वा उपवीतं वा कृत्वा उदगग्रै कुशैः प्राजापत्येन तीर्थेन भामेभ्यां अजानिभ्यां समी
कार्मिमनुष्यतर्पणं कुर्यात्। अथ यथा यामपार्णीत तस्मिन् जानि अथ यातो तु
दक्षिणे स्कंधे गलेपवीतं कृत्वा कुशामध्यप्रदेशेन मनुष्यतर्पणं कुर्यात् प्राजापत्येन ती
र्थेनैवाञ्जलित्रयं दीनैव प्रक्षेपश्च। ततस्थानेव कुशामध्यमभोरकेन द्विगु णेन
णान्कृत्वा मूलाग्राभ्यां पितृतर्पणं। दक्षिणाभिमुख आसीनः प्यां मामुखो
वा सव्यं जान्वाच्य कुर्यात्। पवैमुखः तिलै वाहि देवतर्पणं। यवैः शवलोमलैः
र्वमनुष्यतर्पणं। सव्यानालैः पितृणां। तत्र मनुष्यतर्पणं। ॐ सनकस्तृ
प्यती। इदं सनकाय। सनंदनस्तृप्यतां। इदं सनंदनाय। सनातनस्तृप्यतां। इ

दम्सनातनाय । कपिलस्तृप्यतां । इदं कपिलाय स्व ॥ आसुरिस्तृप्यतां । इदमासुरये ।
वोढुस्तृप्यतां । इदं वोढवे । पंचशिखस्तृप्यतां । इदं पंचशिखाय । एकैकमेके
कस्य द्वे द्वे वांजलिं दद्यात् ॥ ततो दक्षिणाभिमुखः सव्यं जान्वाच्य अपसव्ये
31 न त्वोशीतस्त्वेवोऽपितृन्नशनिद्यात्पात्रमेत्राम्यं । पितृन्नावाहयेत् । तत्रोशीतस्त्वेत्यस्य
प्रजापत्यऋषिस्सरस्वत्युत्पन्नाष यः । पितरो देवता । गायत्री छन्दः । आवाहने वि० । आ
पितृन इति शेषः । पितरस्त्रिरूपा । आवाहने । ततस्तानेव दर्भाद्विगुणा । रत्नत्वा
सव्यांगुष्ठेन तर्जन्या वा तिलानादाय । दक्षिणेन पात्रौ स्व व्यादृष्टोत्तहस्तौ
गुष्ठेन वा तर्जन्या तिलानादाय । वामहस्तात् नीत्वा । पितृतीर्थेन जलेन द
रपित्वा तेनैव प्रक्षिपेत् । ॐ पवैकैकस्मिन्नशिखस्तास्त्रांडाञ्जलिं दद्यात् । तिलं २८

नामप्यभावेतु सुवर्णरजतान्वितैः। तद्भावे तु। नि। प्रेये कुद्दर्भैर्मेरा वा पुनः।
देवान्ब्रह्मर्षींश्चैव तर्पयेदक्षतोदकैः। पितॄन्भक्त्या। तिलैर्नद्येस्य स्वनो... विद्वान
तः। मत्स्यपुराणे। ये वै स्कृ तर्पयेद्देवान् मनुष्यान् सनकादिकान्।। तिलैर्विशेषतः रु
द्रेरग्निष्वात्तादिकान्पितॄन्। कव्यवाडनलस्तृप्यतां। इदं कव्यवाडनलाय। ए
षोऽत्र वा। सोमस्तृप्यतां। इदं सोमाय। यमस्तृप्यतु। इदं यमाय। अर्यमा तृप्यतां। इ
दमर्यम्णे। अग्निष्वात्ताः पितरस्तृप्यन्तां। इदमग्निष्वात्तेभ्यः पितृभ्यः। सोमपाः
पितरस्तृप्यन्तां। इदं सोमपाः पितृभ्यः। बर्हिषदः पितरस्तृप्यन्तां। इदं बर्हिषद्भ्यः
पितृभ्यः। यमाय नमः। इदं यमाय। धर्मराजाय नमः। इदं धर्मराजाय न्द

त्पवे नमः। इदं मन्मथपवे। शीतकाय नमः। इदं मेनकायै। वैवस्वताय नमः। इदं वैवस्व
ताय। कालाय नमः। इदं कालाय। सर्वभूतक्षयाय नमः। इदं सर्वभूतक्षयाय।
औदुम्बराय नमः। इदं औदुम्बराय। दध्नाय नमः। इदं दध्नाय। नीलाय नमः। इदं नी
लाय। परमेष्ठिने नमः। इदं परमेष्ठिने। वृकोदराय नमः। इदं वृकोदराय।
चित्राय नमः। इदं चित्राय। चित्रगुप्ताय वै नमः। इदं चित्रगुप्ताय। इति प्र
ति दैवतैस्त्रीस्त्रीन् जलाञ्जलीन् दद्यात्। ततो दिव्यपितॄणां वसुरुद्रादित्यानां
तर्पणं कुर्यात्। तत्र वसूनां ध्यानम्। एवं सर्वत्र। धरः। सोमः। आपः। अ
निलः। अनलः। प्रत्यूषः। प्रभासः। इति वसवोऽष्टौ। अजैकपात्। अहिर्बुध्न्यः।
विरूपाक्षः। रैवतः। हरः। बहुरूपः। त्र्यम्बकः। सावित्रः। जयन्तः। पिनाकी। अप

पराजिता: एते एकादश रुद्रा: । इंद्र: । धाता । भग: । पूषा । मित्र: । वरुण: । अर्यमा । वि
वस्वान् । त्वष्टा । सविता । विष्णु । एते द्वादशादित्या । इति पि दिव्यान्तर्पयत: । त्वपि
तृणां तर्पणं कुर्यात् । उदीरता मित्यस्य स्व: पितरो तृप्यत तर्पितो । विति । इमं मंत्र
मुक्त्वा । अमुकसगोत्रा: अस्मत्पितर: अमुकशर्माण: तृप्यन्तु ॐ स्वधा । इदमनुक
[illegible] सगोत्रे अमुकशर्मन्तो नममो एवमेकैकं जलांजलिं । दक्षिणे स्थित्वा ये निजकुलं सिंचेयथा
विधि: । दक्षिणेन वगृह्य पाणिना ये समन्विता: । ॐ अंगिरसो नः पितरो ह: । पितर
स्त्रिष्टुपा तर्पयतो । अस्पातेत्पूर्वविकृती यो अलिंदिधाने पूर्ववस्त्राणि । पाप्मनं इति
शीर्ष: पितरस्त्रिष्टुपा । अस्पातो पित्रे दत्तो यो अलिंदिधानी पूर्ववस्त्राणि । एवं पित्रे
अलिंकिपंक्त्या । कुर्यात् यहैतो इति प्रजापति । दि । गा । अस्मा: अमुक गोत्रा: पितामह

हा अमुकशर्मा एतत्ते प्रणीति । एकांजलिदानं । इदं अमुकसगोत्रेभ्यः पितामहेभ्योऽमुकशर्म
भ्यो नमः पितृभ्यः स्वधा पितृभ्यः इति प्रजापतयप्रसिलरसेनत्यस्रु । पि । दे । त्रि । अस्या तेऽपि
तामहायद्वितीयांजलिदानं । पूर्ववत् व्यागम्य । ये चेह पितर इति प्रजापतिः स्रुः पि । त्रि । १८ तर्प
णं । अस्यांतेपितामहीयपूर्ववत्तृतीयांजलिं दद्यात् । ततो नाम मधु वाता इति त्रयस्य गौतम
ऋषिः पि । गा । तर्पणे । मधुवाता इत्यान्ते गोत्राः प्रपितामहाः अमुक एतत्ते । धा । इदं गोत्रेभ्यः
प्रपितामहेभ्यो शर्मभ्यः आदित्यरूपेभ्यो नम इति प्रथमांजलिं दद्यात् । मधु न
क्तमिति अस्यां ते प्रपितामहाय द्वितीयांजलिं दद्यात् । मधुमान्न इति तथैव तृ
तीयांजलिं दद्यात् । ततो मातृपितामही प्रपितामही नां तर्पणं । तत्रामुकसगोत्राः
अमुकनाम्न्यः तत्सरः अमुकदास्यः स्वधा स्वधा । इदममुकगोत्राभ्यः अस्मन्मातृ
भ्योऽमुकदासीभ्यः इत्येवमंजलित्रयप्रदापनं । ततोऽमुकसगोत्राः अस्मत्पितामह्यः
ह्यः । अमुकदास्यः स्वधा स्वधा इति इदं अ गोत्राभ्यः पितामहीभ्योऽमुकदासीभ्यः

५१ ४२

११

इत्येजलित्रयं दद्यात् ॥ अ. गोत्राः प्रपितामहाः अमुकदास्त्त. धा ॥ अ. गोत्राभ्यः ।
एवमेंजलत्रयं दद्यात् । नमो वः पितर इति परमेष्ठी प्राजापत्यः प्र. पि. त्रि. । अमु.
त्र. अस्मन्मातामहाः अमुकशर्मा. स्व. धा ॥ इदममुकं तेभ्यो ऽस्मन्मातामहेभ्यो न मम । एवं मातामहानां गलित्रयं दद्यात् । पुनर्नमो व इति पठित्वा । गोत्राः
अ. प्रमातामहाः अ. धा ॥ इदं तेभ्योऽस्मत्प्रमातामहेभ्यो ऽमुकशर्मभ्यो न मम । पुनरपि नमो व इति पठित्वा । गोत्राः वृद्धप्रमातामहाः अमुकशर्माणः
स्त्त वधा ॥ इदममुकस गोत्रेभ्योऽस्मद्वृद्धप्रमातामहेभ्योऽमुकशर्मभ्यः ।
अथ मातामही त्रयं दद्यात् । अमुकगोत्रा मातामह्यो अमुकदास्त्त. धा । इदममुकगो
त्राभ्योऽस्मन्मातामहीभ्योऽमुकदाभ्यो न मम । गो ... अस्मत्प्रमातामह्योऽमुकदा
भ्यः धा ॥ इदममुकगोत्राभ्यो ऽस्मत्प्रमातामहीभ्यो ऽस्मत्वृद्धप्रमातामहीभ्यो न मम । गो-

आऽस्मद्वृद्धप्रमातामहोऽमुकदासः धाऽ इमनुफ्रसे गोत्राभ्यो वृद्धप्रमातामहा
गोऽमुकदासौ। नमम। गोत्र प्रातामह अमुक शर्मा। तत्पतीस्य चोक्ति। एवं कीर्तनं छेदु
ल कवचमने नमःप्रयोगः। ज्येष्ठ तुदिका सः। एकवचनेन बहुवचनेन वेति। अपसव्ये
42 न। प्रक्रमः। पूर्वं गोदृश्मो दादिस्तेप पित्र्याद्य नाम कान्। ततो असाद समादृ वंश का पूर्णो
यामहामता। तवश्च सनकादीनां प्रमतस्त्वपि मान्यरुक्ता आर्याभिधा नादिकानानुपि
तृणामनुक्रमात्। यमाय धर्मराजाय कुर्वीत तर्पणं ततः। पितृणां मथमा चैषां ततो मा
तामहस्य। पत्नीश्च श्वशुरबन्धूनां सुहृत्सुबन्धीनां ततः। कुर्यात्स्वपितदिङ्क्र खगोपि
तृ। नदिव्यानदिव्यांश्च पितृतीर्थेन तर्पयेत्। तथा। वसन्त रालस्थादित्यान्नमस्कार
स्वधान्वितान्। एते सर्वस्य पितरः पापघ्नो मानुषाः तत्र वसुभः धूम्रवाथ रुरसो
मास्वपाप्रश्नो यानि तोनेरु। प्रत्स्पश्च स्यात् तस्य वसवाह्याभिकीर्तिताः। आङक
पदे हुर्बुधो विरूपाक्षोऽपरैवतः हरस्य बहुरूपश्च त्र्यम्बकस्सुरेश्वरः। सावित्र ४२

स्वअयं तस्य पिनाकी चापराजितः । एते रुद्राः समाख्याता एकादश सुरोत्तमाः । इन्द्रो
धाता भगः पूषा मित्रो वरुणर्यमा । अंशो विवस्वान्त्वष्टा च सविता विष्णुरेव च । एते देवा
द्वादशादित्या देवतानां प्रपूजिताः । एते च दिव्याः पितरस्तु पूज्याः सर्वे प्रयत्नतः । उ
भिर्निः देवान्पितॄंस्तु संतर्प्य स्वपितॄन्थ तर्पयेत् । स प्रवृत्तः । एवं स्वपितरः साप्याः
पश्चादन्यांश्च तर्पयेत् । पितृभ्यः प्रसहद्धातू च तो मातन्यस्वंवा । मातामहानां
च पितृव्यस्यास्तु तस्य च । सुहृत्संबंधिबंधूनां ततः कुर्यात्तु तर्पणम् । अत्रापि तृप्यग
हणमस्तु तम्मातामहाद्यपत्नेऽदकार्यं । प्रास्वः । आसप्तमात्कुपुरुषान्पतत्पुदद्या
वेतानामजीयातावन्नौ पितृपक्षो लामुदकतर्पणांस्तु वागुरुणा कुर्यात् । गुरु
पाकृवा मातृपक्षाणां कुर्यात् । मातृपक्षदाणां कृत्वा संबंधिबांधवानां कु
र्यात् । तेषां कृत्वा सुहृदां कुर्यात् । बासः । एवं पित्रादय साप्याता तामात्रादयो
पिचा ततामातामहाश्चैव मातामह्य [illegible] मातामहतर्पणानंतरा गरु

इपुराणे। अथ मातामहादीनीकस्वपत्नीनां भर्तृतरि। तत्पत्नी च पितृव्यायां तत्पत्नी भ
स्तातो पितृव्यपितृष्वसृश्च मातुलस्यापि नित्यशः। मातुलान्यास्तु तो मातु
ध्वसुस्वाप्येवच। श्वशुरस्यानुकर्तव्ये श्वश्रुस्ततो पितृपत्नी। आस्यामातामह
कृत्यादि मामाता। मा एवं यथा वै धूर्नीयाद पत्नी तो पुत्रैर्वै वस्तु भार्या च। पुत्रीतो
स्या: पति नैव भागिनीत्वा तु तनया। भागिनेयी यपौत्रे च दौहित्रे प्राक्प्रमाणवित्तो पि
धौमित्रे च वसेत्यप्येतत्रत्यनाकूल धेवसा। अन्येषामपि दातव्ये पत्न्यादेर्दातुर्विष्ठ
ति। माता मह्यादि सर्वेषामेकैकं तथा निर्णीताजांर्ध्या। तीर्थे विशेषेणापेधर्मपर
नमा। स्त्रिव:। व्यास:। एकैकमेवं शतो पाद्वौ दुस्तनकाद्यमः। पत्नीर्निपितर स्त्री
स्त्री। स्त्रिप स्वके कएवाह। कूर्मपुराणे तो इ वानामेस वासां मे केकांडान्ति इव्यतो ५२

43

ता या

ऋषी ता। मे करए वस्या मनुष्या। तां दर्पे क्षयों अयः स्त्र यः पिहृ तां तुस्त्री ता।
मे के नाए नहि। गसी डकुराता। ऋषीं नलिद्हृतर्पं दृष्यान हृवी सं नर्पयो हृघा।
ऋषी ता। नमनुष्याता। मस्वदेवप्रद्दापपेत्ता। हि। श्रीः पित्र मो दघा। तुस्त्री ता। । ष्य
तुसन्त्र हृयाहि। श्रों श्रों माता। महानीय मतुं ना नीसं तनया। तुवसिता यै पृथ्मा
ता। सुह सं वं चित्री। सनन। मातृ मुख्य। हिमा। चिरसमा। सादधा। कृसी ज्ज्ला
ना। यं श्री स्त्री श्रो वता या न्या। साह्रचा हृकै फनीजालि। मह्य। मातुस्त्री। नैजासी ०
हृया लं न्या सा। मे कमजालि। सपत्ना। ना या पत्नी। ती। घृचे दधा। जुस्ती। जुसती।
शाये सनप्ये देवान्मनुष्याणां च मध्यतः। हिमुणा। सत्य म्ह. ना गे: पित्र्यं तर्पेया हि
जः। हि गुरुणी कृतपमलाया। न्यापि ल तीर्थगताभ्यामि त्पपथ्यै: मनुष्य तर्पणम धास्ये

प्राजापत्यतीर्थेन संबंधः। अथावसाजलिमाहकासायनः। पितरं श्यामातवंश्यपाये
चान्ये मत्त उदकमर्हन्ति तांस्तर्पयामि इत्युक्ते सलिलांजलिं दद्यात्। स्मातिरन्नावंस
स्तंब मा ब्रह्मपर्यंतं जगत्तृप्यत्वित्ययमवसानांजलिरुक्तः। ब्रह्मवैवर्ते। यत्र क्वचन संस्था
ना कुले ह्यलोपहतात्मना। तेषां हि दत्तमक्षय्यमिदमस्तु तिलोदकं। ये मे कुले लुप्तपिंडाः
पुत्रदारैर्विवर्जिताः। तेषां हि दत्तमक्षय्यमिदमस्तु तिलोदकं। इत्युच्चार्य। मातृवं
श्या मृता ये च पितृवंश्यास्तथैव च। तेषां हि दत्तमक्षय्यमिदमस्तु तिलोदकं। इत्यु
च्चार्य ततो दद्यात् सलिलं सलिलांजलिं। विष्णुपुराणे। इदं चापि जपेदंबु दद्यादात्मे
55 च्छयान्नृप उपकाराय भूतानां कृतदेवादितर्पणः। देवासुरास्तथा यक्षा नागा गंधर्व
राक्षसाः। पिशाचा गुह्यकाः सिद्धाः कूष्मांडास्तरवः खगाः। जलेचरा भूतानि ५८

स्तुयायाधापारास्मजंतव: त्वद्गिमेनेन पं व्याशुमदत्तेनानुनाशिवना।। तं
रकेतु सम स्तो पु मात नासुनामे स्थिता।। ते पानाप्यापना येनदीयते समि
तै मया। येवांधवाबी धवाबौ श्रे धवावौ श्रंन्पजं न्मानिबाधवा:।। ते
द्दधि म रिवि लो यां तुप श्रास्मितो। विचांक्षती ति।। द्रुप मे स्थूतमेनानु
दृश्प स्छ त्रेजं जोंजा त्विं द द्यात। दिता रासम पदिक मे हिद्धीमन्स्पपु
रा णोकप्र कारेणात पलां ॐ चीता। देवाप क्षास्तथा। नागाजे धवाध्म
रस्तो स्तुरा:।। न पा: कृ रा: स्तुप णो म्पत रवो जं दुका: रपजा:।। वाला धा
राजपाधारारुा से चाकाशगानि नः।। निराधा या ञ्च शे जोवाय वैंधुरा हि

तास्तथा। ते सर्वे तृप्तिमायान्तु मद्दत्तेनाम्बुनाखिलाः। कृतोपवीती देवे
निवीती च भवेत्ततः। सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः। कपि
लश्चासुरिश्चैव वोढुः पञ्चशिखस्तथा। ते सर्वे तृप्तिमायान्तु मद्दत्ते
नाम्बुनाखिलाः। मरीचिमत्र्यं गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुं। प्राचेतसं
45 वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव च। देवब्रह्मऋषीन् सर्वांस्तर्पयाम्यक्षतोदकैः।
अपसव्यं ततः कृत्वा सव्यं जान्वाच्य भूतले। अग्निष्वात्तास्तथा सौम्या ह
विष्मन्तस्तथोष्मपाः। विकालिनो बर्हिषदस्तथा चाज्यपाः
एः। तर्पयामि पितॄन् भक्त्या सतिलैर्गन्धोदकैः। दर्भपाणिस्त